

БАҲОР БУЛУТЛАРИ

(Киноқисса)

Катта кўча. Баҳор. Кечқурун. Иккала томонида сербарг дарахтлар саф тортган бу кўча тинч, фақат енгил шабададан у ер-бу ердан ҳалқоб бўлиб қолган сув — яқинда ёмғир ёғиб ўтганми ё махсус машиналар сепиб ўтганми, айтиш қийин — фонарлар нурида милт-милт қилиб турибди. На одам кўринади бу кўчада, на биронта машина. Дарахтлар сояси шу қадар қалинки, кўча атрофида нима бор, нима йўқ — кўриб бўлмайди. Фақат кўчанинг ўзи кўринади. У ниҳоятда узун ва кенг. Унга бир қарашдаёқ ҳамма нарса сокин, серандуҳ тун оғушида ором олаётганини тасаввур қилади, киши. Худди шу манзарага эш бўлиб, олисдан кимнингдир хиргойиси эшитилди. Кўп ўтмай овоз эгаси ҳам кўринди. У шошмасдан, битта-битта қадам ташлаб кўчанинг ўртасидан келарди. Афтидан, у ашула ишқибози эмас, лекин завқ билан куйларди, нима айтаётганини ўзи билмаса ҳам, сўзларни қориштириб юбораётган бўлса ҳам, унинг куйида қандайдир севинч аломатлари сезилиб турарди.

Шу топда чинқироқ сирена товуши эшитилди. Товуш шу қадар кучли эдики, йигит куйлашдан тиниб, орқасига ўгирилди ва бирдан сесканиб, ўзини четга олди. Шаҳар томондан жуда катта тезлик билан қандайдир машина учиб келарди. Бир оз яқинлашгач, унинг чироқларидан отилаётган ёғду бутун кўчани қоплаб кетди. Йигит беихтиёр қўллари билан кўзларини беркитди. Машина унинг ёнидан ўқдек учиб ўтди-да, муюлишга бориб чапга бурилди. Шунда йигит унинг ёнидаги белгисидан «Тез ёрдам» машинаси эканлигини билди. Бирпас ўйланиб тургач, машина кетидан югурди.

* * *

Қишлоқ кўчаси. Машина бўш кўчадан бормоқда. Лекин қоронғиликдан қишлоқ қиёфаси кўзга ташлан-

майди. Кўчанинг икки томонида паст-баланд сояларгина липиллаб ўтмоқда. Милтиллаб турган сариқ, қизил, кўк чироқлардан сояларнинг кўпчилиги уй эканлигини билиб олиш мумкин.

Машина бир тўда одамлар тўпланиб турган жойда кескин тўхтади. Ундан шошиб оқ халат кийган икки киши тушди. Одамлар иккига бўлиниб, уларга йўл беришди. Врач билан санитар ланг очиқ турган икки тавақали эшик томон боришар экан, кимдир орқадан лўқма ташлади:

— «Тез ёрдам» доим фалокатдан кейин келади.

— Олдин келса нима қилиб берарди?— жавоб қилди кимдир.— Тирилтириб берармиди?!

— Ёш кетди бола бечора!— гапга қўшилади аёл овоз.— Ишқилиб, худо жойини жаннатдан қилсин!

Кимдир ғазаб билан уни жеркиб беради:

— Эсинг жойидами ўзи, хотин?! Тўнғиз кетди бу қиз. Тўппа-тўғри дўзахга тушади!

— Қандоқ қўли борди экан-а? Пичоқ тилса қақшаб кетади одам.

— Жон-жонидан ўтиб кетган-да!

Шу пайт ҳансираб йўлдаги йигит келади.

— Нима бўлди? Тинчликми?

Ҳеч ким жавоб бермайди. Ичкаридан аёл кишининг бўғилиб йиғлаган овози эшитилади:

— Вой боле-ем, вой боле-ем! Қўзичоғим боле-ем, арзандам боле-ем!...

Йигит одамларни ёриб, эшик тагида турган бир муйсафиднинг олдига келади. Кўча чироғи шундай бошида ёниб турганидан унинг қиёфасини аниқ кўриш мумкин: иккала кўзи жиққа ёш. Лаблари ниманидир шивирлайди...

Йигит унинг тирсагидан ушлайди.

— Амаки, нима бўлди? Тинчликми?

— Тинчлик қаёқда, болам?— дейди чол унга қарамасдан.— Зулфиядан ажралиб қолдик.

Чол ўзини тутолмай йиғлаб юборади. Кейин нима қилишини билмай, шундай эшик тагига чўкка тушиб, чопонининг этаги билан кўзларини беркитади.

Йигит эса жойида қотиб қолган. Боягина юзида барқ уриб турган шодликдан асар ҳам қолмаган.

— Олиб чиқишяпти!..— дейди кимдир.

Ичкаридан оқ чойшаб ёпилган замбилни кўтариб врач билан санитар чиқишади. Орқадан яна юракни

эзувчи бояги аёл кишининг бўғиқ овози эшитилади:

— Вой боле-ем, вой боле-ем, сени шу кунга солган онанг ўлсин, боле-ем, онанг ўлсин, боле-ем!

Врач билан санитар замбилни машинага жойлашди. Уйдан улар билан кетма-кет чиққан бир чол машинага, замбил ёнига чиқиб ўтирмоқчи бўлади. Врач уни тўхтатиб, эшикни ёпади.

* * *

Машина жойидан қўзғалади. Чол машина билан ёнма-ён бир неча қадам юради. Машина айланиб, йўлга тушгач, унинг кетидан югурмоқчи бўлади, лекин бирикки қадам босиб, тўхтайдди. Машина ғойиб бўлгунча унинг орқасидан қараб қолади. Кейин бошини қуйи солади, қўлларини орқасига тугади, аммо жойидан қимирламайди. Унинг бутун қиёфаси гуноҳкор одамни эслатади.

Ширинсой. Қундуз кунди. Икки тоғ орасида чўзилиб ётган кичкина қишлоқ. Олисдан кимдир от чоптириб келяпти. У дам қишлоқ ичида йўқ бўлиб кетади, дам тоғ бағрида пайдо бўлади. Ниҳоят, у бутун қишлоқ устида қаққайиб турган қояда кўзга ташланиб, тоғнинг орқа томонига тушиб кетади. Бу томон кўм-кўк адир. Қишлоқнинг сўнгги уйлари шу адирга туташган. У ер-бу ерда қўйлар, сигирлар ўтлаяпти. Кун пешиндан оғгани учунми, баъзи қорни тўйган сигирлар кавш қайтармоқда. Елини тирсиллаб турган бир тарғил сигир иштаҳа билан боласини ялаяпти.

Четроқда, харсанг тош устида, ўн ёшлар чамасидаги бола ўтирибди. У бурнини шўлқ-шўлқ тортиб, ҳашамдор калтак ясааяпти.

От дупури эшитилади. Бошини кўтаради. Олдидан отлик ўта бошлайди.

— Собир ака! Битта миндилинг?!— дейди бола ялиниб.

— Шошиб турибман! Кейин!..

Отлик ўқдай ўтиб кетади.

— Қачон?— сўрайди бола отнинг кетидан югуриб.

Отлик уни эшитмайди.

Кўп ўтмай унинг олдида лолазор пайдо бўлади. У ерда беш-олтита одам ғивирлаб юрибди. Булар тўғри ўқишдан ўқитувчилари Руқия опа билан лола тергани келган қизлар, Собирнинг синфдошлари. Ҳар ер-ҳар:

ерда портфеллари, мактаб формалари уюлиб турибди. Уч қиз бир чеккада ўтирибди. Улардан биттаси ўт чайнаган ҳолда ёнбошлаб ётибди. Бирдан у отлични кўриб қолади. Севиниб ўрнидан туради.

— Маҳмуд келяпти!

Қизлар ялт этиб отличқа қарашади.

— Йўқ, бу Маҳмуд эмас,— дейди улардан бири.— Унинг оти қора.

— Қим экан бўлмаса, Зулфия?

Нарироқда лола териб юрган қиз бошини кўтарди.

— Қим келяпти?— сўрайди ўт чайнаган қиз.

Зулфия қўлини ботиб бораётган қуёшга соябон қилиб отличқа қарайди. Афтидан танийди. Лекин индамайди, фақат кўзларида севинч порлаб кетади. Уртоқларига сездирмаслик учун дарҳол энгашиб нималарнидир юла бошлайди.

— Собир экан,— дейди охири ўзи таниб ўт чайнаган қиз.— Зулфия, эшитяпсанми? Собир.

Аmmo Зулфия ўзини эшитмасликка солади.

Собир қизларнинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ҳорманглар!

— Ҳориганлар анави ёқда!— дейди қошларини чиририб ўт чайнаган қиз ва Зулфия томонга ишора қилади.

Зулфия Собир келаётганини кўриб, бир оз олислаб кетган эди, бошини ердан кўтармасди.

Қизлар кулиб юборишади.

— Сенларга кулги бўлса!— дейди Собир.

— Ҳа, дарс бўлмадими?— сўрайди Руқия опа.

— Йўқ,— дейди Собир.— Раҳмат акам келмадилар. Келин ойимларнинг тоблари қочиб қолибди.

Собир колхоз фермасида кўпчилик тенгқурлари қатори чавандозликдан дарс оларди.

— Эртага бўлади.

Собир Зулфия томонга юради. Йўл-йўлакай эгилиб битта катта лолани узади-да, Зулфиянинг олдига бориб отдан тушади.

— Нега келдинг?— дейди Зулфия унга қарамасдан. Унинг бошқа нарса айтмоқчилиги сезилиб турарди.

— Узим, шундай,— дейди Собир буни тушуниб, кейин қўлидаги лолани узатади.— Ма, сенга.

Зулфия уни олиб қўлидаги дастага қўшади. Иккалови ёнма-ён лола тера бошлашади.

— Биз кетдик!— қичқиради ўт чайнаган қиз.

— Ҳозир,— дейди Зулфия, лекин жойидан қимирламайди.

У Собирга бир нарса демоқчи бўлади, аммо айтолмайди. Собир ҳам худди шундай, оғзини бирор гапга жуфтлайди-ю, гапиролмайди. Шу аҳволда бир оз вақт ўтади, бирдан қизлар кетган ёқдан ёр-ёр эшитилиб қолади:

Қиз боланинг бошига-ё савдо тушди,
ёр-ёра, савдо тушди.
Муштай бўлиб кўнглига-ё гавго тушди,
ёр-ёра, гавго тушди.

Ёр-ёр қарияларга тақлид қилиб айтилаётган бўлса ҳам, шўҳ ва ҳазиломуз жарангларди.

Зулфия билан Собир бирпас қулоқ солиб туришади.

— Бизнинг ҳақимизда,— дейди Зулфия.

Унинг хафа бўлаётгани ҳам, севинаётгани ҳам сезилмасди.

— Айтишаверсин!— дейди зарда билан Собир.

Лекин ашула тинади: Руқия опанинг «Уялинглар-э!» деган овози эшитилади. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолади. Лекин бу жимлик узоққа чўзилмайди. Аллақерда бузоқ маърайди, чигиртка чирқиллай бошлайди. Қуёшнинг қизил гардиши қишлоқ орқасига чўкади. Кўм-кўк осмонда бирин-кетин юлдузлар кўрина бошлайди.

— Кетамизми?— сўрайди Зулфия.

— Ихтиёринг,— дейди Собир. Аслида унинг кетгиси йўқ эди.

— Ойим уришадилар. Кетайлик.

Собир хўштак чалади. От енгил кишнаб унинг олдига келади. Собир узангини ушлаб Зулфияга қўлини чўзади.

— Мин.

Зулфия бошини лиқиллатади.

— Нега?— ҳайрон бўлади Собир.

— Эртага ким ютади? Маҳмудми?—сўрайди Зулфия.

— Билмадим.

— Сен ют.

Собир кулади.

— Ютганинга минаман!..

Зулфия шундай деб, қишлоқ томон югуриб кетади.

Собир ҳавас билан унинг орқасидан қараб қолади. Кейин отга зарб билан миниб, чоптириб кетади.

Ферма. Оқшом. Собир кириб келганида, қоровул чол огилхона олдида чой ичиб ўтирарди.

— Мунча ҳаяллаб кетдинг?— сўрайди у отни боғлаётган Собирдан.

— Иш чиқиб қолди,— дейди Собир.

— Биладан қанақа ишлигини,— чол кулади.— Бундан эллик йил олдин, энди ўн олтига кирганимда, мен ҳам қизларни тинч қўймасдим.

— Хўп, амаки,— дейди Собир эшикка йўл олиб.

— Ҳа, битта чой ич!

— Уйга борай.

— Эртага ким ютади энди?

— Мен!— дейди Собир.— Мен ютаман!

* * *

Қатта бедазор. Қундуз кунни. Чап томонда қишлоқнинг четки уйлари кўриниб турибди. Шу уйларга туташ омонатгина қурилган минбар. Унинг тепасида «Яшасин 1-Май!» деган шиор ёзилибди. Баланд столбадаги репродуктордан музыка эшитилипти. Ариқ лабида кимдир тутун бурқситиб кабоб пиширяпти. Ундан сал нарироқда ёнма-ён бир нечта от турибди. Отларни одамлар ўраб олишган. Уртада чавандозлар Улар орасида Собир. Маҳмудлар ҳам бор. Чавандозлар Раҳмат аканинг сўнги топшириқларини эшитишмоқда. Бир чеккада қизлар туришибди. Ҳаммаларининг диққати чавандозларда. Қоровул чол байроқча ушлаб олиб, майда болаларга ниманидир ҳикоя қилипти. Гаплари кулгили бўлса керак, болалар қотиб кулишяпти.

— Шундай қилиб десанглар, бундан роппа-роса эллик йил олдин, мен энди ўн олтига қадам қўйганимда...

Занг урилади.

— Бошланди!— дейди чолни бўлиб болалардан биттаси ва Собирлар турган томонга югуради.

— Ура!— бошқалар ҳам унинг кетидан югуришади.

Қўлида байроқчани ушлаганича чол ёлғиз қолади. Пойга бошланади. Ҳамма отлар тапира-тупур чолиб кетишади.

Мусобақага қатнашаётганлар бедазорни икки марта айланиб чиқишлари керак. Йўл ярим бўлмасданоқ, Со-

бир орқада қола бошлайди. Энг олдинда эса Маҳмуд. Ҳаммининг кўзи унда. У биринчи марта мусобақага қатнашаётгани йўқ. Кўп марта у ғолиб чиққан.

— Айтмадимми!— дейди кимдир.— Маҳмуддан яхши ҳеч ким чопмайди.

— Чучварани хом санама,— дейди қоровул чол.— Собир биринчи келади. Ўзим ўқитганман Собирни. Бундан роппа-роса эллик йил олдин, мен энди ўн олтига қадам қўйганимда...

— Яша, Маҳмуд!— қичқиради кимдир.

Чол бедазорга қарайди. Отлиқлар шундай рўпарадан ўтишаётган эди. Собир одамлар орасидан кимнидир қидириб келяпти. У хотиржам, орқада қолаётганидан ташвишда эмас. Лекин отига эрк бермай, югани маҳкам тортиб келаётгани сезилиб турибди. Ниҳоят у, қоровул чолни кўриб, кўзини қисиб қўяди ва бирдан от силтаниб олдинга ташланади.

— Ана энди кўр Собирни!— дейди чол завқ билан.— Ҳаммадан ўтиб кетади. Шундай қилиб десанг, бундан роппа-роса эллик йил олдин...

Аммо ҳеч ким унга қулоқ солмайди. Ҳаммининг кўзи отлиқларда. Собир бирин-кетин шерикларидан ўтиб боряпти. Мана, ниҳоят, у Маҳмудга яқинлашади. Оқ от, қора от иккалови ёнма-ён чопа бошлайди. Маррага ярим айлана қолади. Собир олдинга ўтади. Бироқ, шу пайт, кутилмаган ҳодиса юз беради: Маҳмуд яна олдинга ўтиб олади.

Минбар томондан қарсақлар эшитилади. Собир отини четга буриб, тўдадан хомуш чиқиб кетади.

— Қаёққа!— қичқиради қоровул чол.

Собир жавоб бермайди.

* * *

Тонг. Зулфияларнинг ҳовлиси. Кундуз куни. Бу ҳовли бошқа қишлоқ ҳовлиларидан деярли фарқ қилмайди. Кўча томон — уй. Узун равон ҳовли томонда бўлиб, кунга қараб турибди. Ҳовлининг пастак панжара билан тўсилган орқа томони колхоз олмазорига қўшилиб кетган. Ҳовлида мевали дарахтлар кўп. Афтидан, кечки олма ҳам бўлса керак, гуллаб ётибди. Ўрта — гулзор. Зулфия гулзорнинг атрофида чап қўлини тиззасига тираб ҳовли супурмоқда. Бошини чамбарақ қилинган сочи устидан маҳкам танғиб олган.

Ховлининг бурчагида уйга туташган супа устида Деҳқонбой ота — Зулфиянинг дадаси — намоз ўқимоқда. Айвондан эса радионинг овози жарангламоқда: марш чалинмоқда. Деҳқонбой ота чўккалаб, юзини жойнамозга қўйганда, марш тинади. Дикторнинг овози эшитилади:

— Диққат! Диққат! Микрофонимиз Ленин номидаги майдонга ўрнатилган. Бир неча минутдан сўнг меҳнаткашларнинг Халқаро байрами — 1-Майга бағишланган намойишни олиб эшиттирамиз:

Иккинчи диктор:

— Ленин майдони байрам либосида. Ҳамманинг чеҳрасида севинч барқ уриб турибди. Ранг-баранг транспорантлар кўзни қамаштиради. Шундай рўпарамизда, худди баҳор каби очилган икки ёш катта қизил алвон кўтариб туришибди. Алвонга: «Яшасин Биринчи Май — Баҳор ва бахт байрами, эрк байрами» деб зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилган.

Дикторларнинг ҳаяжонли овозига Деҳқонбой отанинг «Облоҳу акбар! Оллоҳу акбар!» деган йўғон овози қўшилиб кетади.

Яна музыка жаранглай бошлайди. Бир маҳал айвоннинг деразаси очилиб, бир парча атлас кўтариб олган, кўзойнакли Аълобуш хола мўралайди.

— Зулфия! Зулфия, ҳой! Самоварга қараб қўй, ўчиб қолмасин.

Зулфия супургисини ташлаб ўчоқ томон юради. Самоварга тараша ташлайди. Қарнакни устига қўяй деганда, кўча эшикдан кимдир уни чақиради. Зулфия ўгирилади. Йўлакда айвон устунини ушлаб ўт чайнаган қиз турарди. Унинг эгнида оқ крепдешин кўйлак, оёғида баланд пошна туфли. Иккита қилиб ўрилган сочи олдига тушиб турибди. Бундай туфлини биринчи марта кийиши бўлса керак, оёқлари қалтираб кетяпти. Шунинг учун ҳам устунни ушлаб олган.

Зулфия уни имлаб чақиради. Ўт чайнаган қиз супанинг олдидан оқсоқланиб ўтаётганида, Деҳқонбой ота оёқларига хўмрайиб қараб қўяди.

— Тузуксан-ку! — дейди ҳамон самоварга уннаётган Зулфия.

— Ярашибдими? — ўт чайнаган қиз кўйлагининг этакларини ёзиб кўрсатади. — Туфлини, туфлини дадам олиб келиб бердилар! — дейди у ғурур билан. — Сен нега кийинмайсан? Пойгага бормайсанми? Собир...

— Ҳали кўраман. Туфлигинг яхши,— дейди Зулфия гапни буриб.— Қани, кийиб кўрай.

У ўртоғининг туфлисини кияди. Унга баланд пошна туфли шу даражада ярашадики, буни ўзи ҳам сезиб, оёқларидан кўз узмай қолади.

Ўт чайнаган қиз туфлисини қайта кияр экан:

— Биласанми, Замиранинг ишлари чатоқ,— дейди.

— Ҳа?

— Кеча дадаси паспортини икки ёшга катта қилиб келибди. Кечқурун кирсам, бечора, хун бўлиб йиғлаб ўтирибди.

— Нега ўзгартирибди?— ҳайрон бўлади Зулфия.

— Шуни ҳам билмайсанми?— дейди зарда билан дугонаси.— Демак, яқинда эрга беришади.

— Ким экан?

— Ўзи ҳам билмайди. Шу ерли бўлса керак. Отаси унинг Тошкентга кетишига қарши. Тошкентда қизлар...

У Зулфиянинг қулоғига нимадир шивирлайди. Зулфия жирканиб, ўзини олиб қочади.

— Ёлғон. Ҳаммаси одамнинг ўзига боғлиқ. Бечорага қийин бўлибди. Уйдаги ҳозир?

— Билмадим.

— Зулфия!— айвондан яна Аълобуш хола мўралайди.— Кўйлагингни кийиб кўр!

— Вой! Янги кўйлак тикишдими?— қизиқиб сўрайди ўт чайнаган қиз.— Мен ҳам кўрай.

— Юр.

Зулфия обдастандан бир-икки юзини чайиб, айвонга кўтарилади, кетидан оёқлари қийшайиб, дугонаси чиқади.

— Ассалому алайкум, хола,— дейди у хонтахта ёнида, қўл машинада кўйлак тикиб ўтирган Аълобуш холага. Кампир унга кўзойнаги тагидан қараб алик олади. Унга қизнинг қиёфаси ёқмайди.

— Мунча ясаниб кетибсан?— дейди киноя билан унинг оёқларидан кўз узмай.— Туфлигинг муборак бўлсин!

— Раҳмат,— дейди ўт чайнаган қиз унинг киноясини сезмай.

— Опангга кичкина келдими?

— Йўқ,— дейди ўт чайнаган қиз, энди кинояга тушуниб.— Дадам менинг ўзимга олиб келиб бердилар.

— Ростдан-а?— ҳайрон бўлади кампир.

— Ҳа. Зулфияга ҳам жуда ярашди!— ўт чайнаган қиз Зулфияга кўз қисиб қўяди.— Ҳозир кийган эди, шундай қўйиб қўйгандек.

— Ойи, кийиб кўрайми?— дейди Зулфия.

Кампир индамайди. Зулфия кияди.

— Қаранг!

Кампир қизининг келишган оёқларига қараб, ҳангманг бўлиб қолади.

— Қани, манавини ҳам кий-чи!

Зулфия онаси узатган атлас кўйлакни кияди ва бирпасда ўзгариб кетади. Кўйлак ҳам, туфли ҳам унинг ҳуснига ҳусн қўшиб юборади.

— Вой, бирам чиройлик!— дейди ҳавас билан дугонаси.

Кампир ўзидан мамнун ҳолда жилмайиб қўяди.

Зулфия айвон бурчагидаги тошойна олдига бориб қарайди. Юзига табассум югуради ва шу табассум, қувонч билан ўзини ҳар томондан ойнага сола бошлайди.

— Ҳой, дадаси! Буёққа чиқинг!— дейди кампир қиздан кўз узмай.

Айвонга Деҳқонбой ота кўтарилади.

— Ҳа, нима гап?

— Қизингизга қаранг!

Деҳқонбой ота Зулфияга ўгирилади. У ўз фарзандини биринчи марта кўраётгандек, жойида қотиб қолади.

— Қалай?— сўрайди кампир.

— Умрингдан барака топ, қизим,— дейди Деҳқонбой ота ҳаяжон билан.

Зулфия югуриб келиб онасининг қучоғига ўзини ташлайди.

— Шўхлигинг қурсин, йиқитиб юборасан,— дейди кампир уни бағрига босиб.— Йиқитиб юборасан, қўлимда игна бор.

* * *

Зулфиянинг хонаси. Кундуз куни. Зулфия ойна олдида сочини ўрмоқда. Кўчадан от туёқлари эшитилади. Ойнадан отлиқнинг калласи лип этиб ўтади. Зулфия шошиб дераза олдига боради. Отлиқ — Собир эди, унинг боши эгик.

Зулфия апил-тапил сочини ўриб кўчага йўл олади.

— Қаёққа?— қичқиради ўчоқ бошидан Аълобуш хола.

— Ҳозир!..— дейди Зулфия.

Кўча. Аммо ҳеч ким йўқ, Собир олислаб кетган эди. Зулфия бирпас ўйланиб туради. Кейин нимадир хаёлига келиб жилмаяди ва қарши томонга югуриб кетади.

* * *

Ферма. Зулфия аланглаб ҳамма ёқни қарайди, бу ерда ҳам Собир йўқ. Оғилхонада бир от кавш қайтармоқда. Зулфия югуриб бориб уни эгарлайди. Қоринбоғни қўлининг кучи етмай, тиши билан тортиб боғлайди. Кейин эпчиллик билан миниб, чоптириб кетади. Катта йўлдан сўқмоққа бурилади. олдинда олмазор кўринади. Зулфия шу ёққа от қўяди.

Олмазорнинг дарёга туташ томони. Зулфия шу ерда тўхтаб атрофига қарайди. Олисдан дарё ёқалаб келаётган Собир кўринади. Зулфия отдан тушиб дарё лабига боради. Гўё сув ичаётган бўлиб энгашади.

Собир яқинлашади. Зулфиянинг рўпарасига келиб, уни кўради-ю, ҳайрон бўлиб қолади.

— Зулфия? Нима қиляпсан?

— Сув ичяпман...— дейди Зулфия уни қидириб келганини яширишга интилиб.— Оқар сув ширин бўлади. Ичмайсанми?

Собир жавоб бермайди. Секин отдан тушади, Зулфияга яқинлашади.

— Зулфия...

— Совуқ эмас, қўрқма,— дейди Зулфия унинг гапига эътибор бермай ва ҳовучига сув олиб унинг юзига сепди:— Совуқ эмас-а?

— Йўқ,— дейди жилмайишга ҳаракат қилиб Собир.— Зулфия...

— Бўлмаса, мана!

Зулфия яна унга сув сепиб кулади. Лекин Собирнинг хаёлида бошқа нарса. У қўллари билан юзини беркитиб, Зулфияга яқинлашади.

— Тўхта, Зулфия... Тўхта...

— Нима?

Зулфия ўрнидан турмай унга тикилади.

— Мен... ютқаздим. Маҳмуд... Маҳмуд мендан ўзиб кетди.

Зулфия бир зум жим қолади. Кейин бирдан Собирга шўх назар ташлаб, сўрайди:

— Мендан-чи? Мендан ўзоласанми?

— Сенданми?— дейди очилиб Собир.— Узаман!

Дала йўли. Олдинда Зулфия, кейинроқда Собир от қўйиб кетишмоқда.

+ Етолмайсан!..— қичқиради Зулфия.

+ Етаман!..— жавоб қилади Собир.

Улар узоқ чопишади. Қишлоқ ортда қолиб кетади. Кўп ўтмай ёлғиз Зулфиянинг чопаетгани кўринади. У шод. Кўзларида, юзларида шўх кулги.

— Барибир етолмадинг! Етолмадинг!— дейди у.— Но! Но!

— Уф! Бўлди!.. Чарчаб кетдим.— Собирнинг овози эшитилади.— Туш энди!

Шунда Зулфиянинг Собирни от қилиб миниб олгани билинади.

— Туш!

Собир шундай деб, Зулфияни ағдаради. Зулфия майсалар устига йиқилади. У ҳам чарчаган, юраги гупиллаб уриб турибди. Чўккалаб турган Собир унга ғалати қараб қолади. Кейин энгашиб, унинг юзидан ўпади.

— Зулфия...— дейди ҳаяжон билан қўлларига қўлини қўйиб.

— Сени яхши кўраман!..— дейди Зулфия бўғиқ овозда ундан қочмай.

Шу пайт оёқ товушлари эшитилади. Иккалови сапчиб ўринларидан туришади. Сўқмоқ йўлда эшак миниб келаётган бир одам кўринади. Бу — Абулқосим домла эди.

— Ассалому алайкум!— дейди Собир у рўпарага келганда.

— Ваалайкум ассалом!— дейди домла қуюқ жилмайиб.— Мулло бўлинглар, мулло бўлинглар!

Домла эшагини ниқталаб ўтиб кетади. У кўринмай кетгунча ёшлар орқасидан қараб туришади.

— Энди нима қиламан?— дейди Зулфия қўллари билан юзини яшириб.

— Нима бўпти?— дейди Собир.— Шундан қўрқасанми? Иннайкейин... олисда эди.

— Дадам яхши кўрадилар уни.

— Уйлама шуни. Бизга нима қиларди у? Юр, кетдик.

— Қаёққа?

Собир тоғ чўққисини кўрсатади.

— Чиқмаймизми?

Зулфия бир оз ўйланиб туради, кейин дадил дейди:

— Юр!

Тоғ. Баланд чўққи тагидаги қоя устида Зулфия билан Собир туришибди. Иккалови пастга, ястаниб ётган кўм-кўк адир қишлоқ, ярқираб оқаётган дарёга тикилган.

— Аа-у!— қичқиради Зулфия қўлларини карнай қилиб.

Тоғ акс-садо беради.

— Аа-у!!— қичқиради Собир.

Ҳамма ёқ жаранглаб кетади.

— Яхши-а?— дейди Зулфия.

— Яхши!..

— Мен бу ёққа ҳеч чиқмаганман. Энди тез-тез келиб турамин. Хўпми?

— Хўп,— дейди жилмайиб Собир ва қўлини Зулфиянинг елкасига қўяди.— Уйингни кўрсатайми?

— Қани?

— Ҳов ана, қизил том! Кўрдингми?

Зулфия қўлини соябон қилади.

— Кўрдим! Вуй, минча кичкина?! Сеники қаерда?

— Сен топ,— дейди айёрона кулиб Собир.— Бир кун бари бир топишинг керак.

Зулфия уни тушуниб уялиб кетади ва секин Собирнинг қўлини елкасидан туширади.

— Нега бундай деяпсан?

— Чунки... чунки сени яхши кўраман!..

— Собир?

— Нима?

— Юр, чўққига чиқамиз!

Зулфия шундай деб эпчиллик билан тепага кўтарила бошлайди.

— Секинроқ... Эҳтиёт бўл!

Зулфия парво қилмайди. Собир унинг орқасидан кўтарила бошлайди. Чўққига кўтарилишганда бирдан Зулфиянинг оёғи остидаги тош силжийди. Зулфия йиқилиб тушади ва осилиб қолади.

— Собир!

— Зулфия!..

Собир чўккалаб унинг қўлларини маҳкам ушлаб олади.

— Қўрқма. Оёғингни қўйиб ол.

Собир шундай деб Зулфияни торта бошлайди. Зулфия судралиб, чўққига кўтарилади. Шу пайт тоғ жаранглаб кетади: силжиган харсанг тош қоядан

қояга урилиб думалай бошлайди. Тоғ гумбурлаб кетади.

Зулфия Собирни маҳкам қучоқлаб олиб, харсангдан кўз узмайди. Тош ерга тушганда у қўрқиб, орқага тисарилади.

— Ҳа?— сўрайди Собир.

— Қара,— қиз пасти кўрсатади.

Пастда, қоянинг тагидаги чуқур жарликда худди илондек тўлғаниб жилға оқарди. У ер-бу ерда харсанг-тошлар ётарди. Собирнинг ҳам эти жимирлаб кетади.

— Чуқур экан,— дейди жилмайишга интилиб у.

— Одам тушса, ҳалок бўлади,— дейди Собирга суяниб Зулфия.— Собир!..

— Ҳа?— Собир унга қарайди.— Нима?

— Мени... мени ростдан яхши кўрасанми?

— Ҳа.

— Доим мен билан бўласанми?

— Доим.

Зулфия шошиб уни «чўлп» этиб ўпади.

— Юр, қайтамиз, кеч бўлиб қолди.

У шундай деб, тошма-тош югуриб кетади.

***

Қишлоқ. Оқшом. Кўча.

— Бўлди,— дейди Зулфия.— Бу ёнига ўзим кетаман.

— Кузатиб қўяман,— дейди Собир унинг тирсагидан ушлаб.

— Керакмас, ўзим. Хайр.

— Хайр!

Зулфия шошиб йўлга тушади. Собир унинг орқасидан қараб қолади. Зулфия иккита хотин турган эшикка яқинлашганда уларнинг гапларини эшитади:

— Ана, ўзи ҳам келяпти!— дейди биттаси.

— Ҳа. Ер юггурнинг келаётган пайтини қаранг!

— Вой, шарманда! Домланинг ўзлари кўриптиларми?

— Ўзлари. Қумарикдан келаётган эканлар, бир-бирига чирмашиб туришганмиш.

— Вой ўлай, вой шарманда!

Зулфия бўшашиб, юролмай тўхтаydi, кўзлари ғазабдан қонга тўлади. Ёнига ўгирилиб, хотинларга алланарса демоқчи бўлади, ўгирилади ҳам. Лекин шу пайт пардаси кўтарилган деразага кўзи тушади. Ундан

бесўнақай калла тиржайиб қараб турарди. Зулфия чўчиб, олдинга ташланади.

Олисада Зулфияларнинг эшиги кўринади. Эшик олдидаги каллакланган толга эшак боғлиқ турибди. Ичкаридан бир одам чиқиб унга минади ва йўлга тушади.

Зулфия уни таний олмайди.

* * *

Зулфияларнинг ҳовлиси. Супада Деҳқонбой ота бошини қўллари орасига олиб ўтирибди. Аълобуш хола ўчоқ бошида. Зулфия кириб келади.

— Ассалому алайкум!

Деҳқонбой ота бошини кўтаради.

— Келдингми, лаънати!

— Дада!

— Дада дема, аблаҳ!— Деҳқонбой ота даст ўрнидан туриб қизининг ёнига келади.— Дада дема!

— Нима қилдим, дада?!— Зулфия қўрқув аралаш кўзларини отасига тикади.

— Дард қилдинг! Дард!

Деҳқонбой ота қизининг қулоғи аралаш шапалоқ туширади.

— Дада!

Зулфия гандираклаб бориб ҳовлининг ўртасига йиқилади, тураман деганда бўйнига мушт тушади, яна йиқилади.

— Ўлдириб қўясиз!— ўчоқ ёнидан югуриб Аълобуш хола келади.— Ўлдириб қўясиз, биттагина болам-а!

— Нариге тур, аблаҳ! Қизингни бузган сен! Сен ҳаммасига айбдор. Ёлғизим дединг, кўз очиб кўрганим дединг! Эркалатдинг. Мана, энди кўр! Қизинг шарманда! Қизинг бузуқ!

— Вой ўлай, вой шўр пешонам!— Аълобуш хола йиғлай бошлайди.

Зулфия бир амаллаб ўрнидан туради. Унинг кўзлари ёнмоқда. У секин-секин юриб отасининг олдига келади.

— Дада, ёмонлик қилган бўлсам, ўлдириб. Ёмонлик қилганим йўқ... Биз... биз фақат бир-биримизни... яхши кўраимиз.

У шундай деб, отасига тик боқади.

— Нима?!— бўғилиб қичқиради Деҳқонбой ота. Қўли мушт бўлиб ҳавога кўтарилади. Аммо кўкрагини тутиб турган қизининг авзойини кўриб, бўшашиб кетади,

қўлини туширади, кейин терс бурилиб кўчага чиқиб кетади.

Зулфия битта-битта юриб, айвонга кўтарилади, ўз хонасига киради, секин каравотига ўтиради. Ўзини тутолмай ҳўнграб, бошини ёстиққа ташлайди.

* * *

Қишлоқ. Автобуснинг сўнгги тўхташ жойи. Кундуз куни. Беш-олтита хотин, болалар уй нони, қимиз, қатиқ сотмоқчи бўлиб ўтиришибди. Харидорлар кам. Улар асосан яқин орада текшириш олиб бораётган геологлар.

Учта қиз қишлоқ томондан чиқиб келишади. Булар— Замира, ўт чайнаган қиз ва Зулфия. Зулфия оддий уй кийимида, дугоналари ясанган. Улар олдига катта тоғора қўйиб олиб, нон сотаётган хотин рўпарасида тўхташади.

— Ассалому алайкум,— дейди Зулфия аёл билан сўрашиб.

— Омонмисан, қизим?— дейди аёл ва дугоналарига ишора қилади.— Ҳа, сен бормаيسانми?

— Ишим кўп,— дейди тортиниб Зулфия.

— Буларга кино бўлса бўлди, ўзини томдан ташлайди.

— Ойи!— дейди жеркиб ўт чайнаган қиз.— Ўзингиз жавоб бердингиз-ку?! Яхшиси, пул беринг.

Автобус айланиб келиб тўхтади.

— Юра қол, Зулфия,— дейди Замира.

«Йўқ» дейди Зулфия бошини хомуш лиқиллатиб.

— Бўлинг, тезроқ,— ойсини қистайди ўт чайнаган қиз.

Ойиси шошмасдан рўмолининг учини ечади ва тангаларни санай бошлайди.

— Мен пул топий, сен йўқ қилгин...

— Вой-бў! Жа кўп гапирдингиз-де!

Шофёр сигнал беради.

— Бўлинг, кетиб қолади ҳозир!

— Ма, ма! Вохлик келгин!

Ўт чайнаган қиз ойсининг қўлидан тангаларни юлиб олиб автобусга югуради.

— Зулфия! Борсанг бўларди, яхши кино дейиш-япти,— қичқиради автобусга чиқаётиб.

Зулфия яна «йўқ» ишорасини қилади. Автобус юриб кетади. Зулфия унга хомуш бир қарайди-да, нон сотувчи аёлга ўгирилади.

— Унта нонингиздан беринг.

— Ойинг ўзи ёпувди-ку?— сўрайди аёл.

— Опамгилар келиб қолишди.

— Э-э!.. Борсанг бўларди ўртоқларинг билан. Уйнаб келардинг,— дейди аёл нон узатаётиб.

Зулфия зўрма-зўраки жилмайиб йўлга тушади.

— Хўп қиз бўлган-де Зулфия!— дейди орқасидан нон сотувчи аёл.— Ўғлим бўлганда ўзим келин қилардим. Умридан барака топсин.

— Қўйинг ўшанингизни!— дейди ёнидаги қатиқ сотаётган аёл.

— Нега?

Қатиқ сотаётган аёл атрофга олазарак бўлиб қараб, қулоғига нимадир шивирлайди.

— Йўғ-э!— ҳайрон бўлади нон сотувчи аёл.

— Ҳа, айланай, шундоғ. Онасининг заволи бу қиз...

— Қўйинг-э!— дейди нон сотувчи аёл.— Тилингиз бирам аччиқки! Менга айтдингиз, бировга айта кўрманг бу гапни! Уят бўлади.

Нон сотувчи аёл шундай деб, тоғорасини кўтаради ва қўшнисига тескари ўгириб, «дўқ» этиб ерга қўяди.

* * *

Кўча. Зулфия уйига қайтяпти. Хаёли паришон. Тро-туарни кесиб ўтган ариқдан ҳатлаб ўтаётиб қоқилиб кетади. Қўлидан бир-иккита нон тушиб кетади. Уларни қоқиб кўтараётганда ён эшикдан биров:

— Жон-ҳолингизга қўймабди-да!— дейди.

Зулфия ялт этиб қарайди. Эшик олдида атлас кўйлак, атлас иштон кийган бир жувон илжайиб турарди.

Зулфия бир зум ўзини йўқотиб қўяди. Нима жавоб қилишни ўйлаб, жувонга газаб билан тикилади. Бу қарашга жувон чидаш беролмайди, тисарилади. Зулфия у томон юра бошлайди. Жувон шошиб эшикни орқасидан беркитади.

— Уятсиз!..— дейди бўғиқ овозда Зулфия ва йўлга тушади.

* * *

Зулфияларнинг ҳовлиси. Кундузи. Супада Деҳқонбой ота барваста киши — куёви билан ўтирибди. У жуда ғамгин.

— ... Нима қилишимни билолмай қолдим. Бошим қотди. Менинг қизим шу ишни қилади деб сира ўйламаган эдим.

— Бола ким экан?— сўрайди куёв.

— Ботирбекнинг ўғли. Отаси раҳматли яхши одам эди. Урушда ҳалок бўлиб кетди.

— Бир адабини бериб қўйиш керак,— дейди қўлини мушт қилиб куёв.

Эшикдан Зулфия кўринади. Улар жим бўлишади. Зулфия уларга қарамай нонни айвонга қўйиб ичкарига киради.

* * *

Уй. Дастурхон атрофида Зулфиянинг опаси Ҳадя, Аълобуш хола ва ўрта ёшли бир аёл ўтирибди. Афғандан, улар Зулфия ҳақида гапиришаётган бўлишса керак, уни кўриб бир-бирларига маънодор қараб қўйишади.

— Олиб келдим,— дейди Зулфия ва иккинчи хонага ўтиб кетмоқчи бўлади.

— Зулфия,— дейди Аълобуш хола уни тўхтатиб.— Отин ойинг ғалати кўйлак олиб келибдилар. Кийиб кўр, ёқса оламиз.

— Кечагина тикиб бердингиз-ку?— дейди истар-истамас.

— Бу импортний, кийиб кўр,— дейди Ҳадя.

Зулфия эринибгина дастурхонга яқинлашади. Отин ойи ўрнидан туриб кўйлакни узатади. Зулфия киймоқчи бўлади.

— Аввал ечинмайсизми?!— дейди отин ойи.

Ҳадя билан Аълобуш хола бир-бирларига қараб қўйишади.

— Ечинмасанг сизга,— дейди Ҳадя.

Зулфия рози бўлиб кўйлагини еча бошлайди. Отин ойи унга кўмаклашмоқчи бўлиб, ечиниб бўлгунча, бир-икки марта унинг қорнини ушлаб қўяди.

— Баракалла, мана энди кийинг.

Зулфия янги кўйлакни кия бошлайди. Отин ойи яна ёрдамлашмоқчи бўлиб, унинг қорнини ушлаб кўрди.

Зулфия кўйлакни кийиб бўлади.

— Ярашди,— дейди Ҳадя.

— Қўйиб қўйгандек,— дейди Аълобуш хола.

— Ярашди-ю,— дейди отин ойи, қорни кенгроқми, дейман.

У шундай деб яна Зулфиянинг қорнини силай бошлайди.

— Мана бундай қилиб, икки энли қирқиш керак, назаримда.

У Зулфиянинг белидан кўйлакни тортиб, қорнини эзади. Шунда Зулфия нима бўлаётганини фаҳмлайди. Бир силтаниб отиннинг қучоғидан чиқади.

— Нима қиялпсизлар?! Уятинглар борми, ойи? Кўчадаги ғийбат ҳам етарли менга, уйда ҳам ишонмайсизларми! Тозаман, тоза!

Зулфия зарда билан иккинчи хонага кириб кетади ва шу заҳотиёқ эшикни қия очиб кўйлакни улоқтиради.

Отин ойи айвонга йўл олади.

* * *

Ҳовли. Йўлак. Отин ойи кўча томон кетяпти. Аълобуш хола унинг орқасидан қувиб тўхтатади. Пул уза-тади ва «қалай?» дегандай унга тикилади.

— Ҳали билинмайди,— дейди отин ойи.

— Зора йўқ бўлса!— дейди Аълобуш хола ундан мадад кутиб.

— Ким билади,— дейди отин ойи эшикни очиб.

Аълобуш хола шошиб эшикни ёпади.

— Отин! Ҳеч ким билмасин-а? Бўйингизга қоқай!

— Эсимни ебманми!

Отин чиқиб кетади. Аълобуш хола хомуш орқасига қайтади. Айвон олдида Деҳқонбой ота, Ҳадя уни кутиб туришади. Аълобуш хола уларни кўриб, оғир ютинади.

— Ҳеч нарса йўққа ўхшайди,— дейди кейин зўрға.

* * *

Олмазорнинг этаги. Қундуз куни. Дарё лабида Собир ўтирибди. Афтидан, бу ерга келганига анча бўлган: курткази ўтнинг устида ётибди. У сабрсизлик билан атрофга қарайди. Ҳеч ким йўқ. Олмазор тинч. Фақат дарёгина шовиллаб оқмоқда. Бир маҳал пода боққан бола югуриб келади.

— Нима гап?— сўрайди Собир ўрнидан туриб.

— Келмайдилар,— дейди бола нафаси тиқилиб.

— Нега?

Бола елкасини қисади.

— Тушунтириб айтдингми?

Ҳаммасини айтдим. Тоблари йўққа ўхшайди.

— Нима қилибди?— хавотирланиб сўрайди Собир.
— Билмадим. Бўйнилари бoйлаб олганлар. Зўрға юрибдилар. Мен билан ҳам зўрға гаплашдилар. «Боролмайман», дедилар.

Собир бўшашиб жойига ўтиради.

— Биласизми, Собир ака,— дейди бола қандайдир сирни билгандай, овозини пасайтириб,— кеча амаким урдилар.

— Урдилар?!— шошиб сўрайди Собир.— Нега?

— Аннақа... аннақа...— бола гапида тугилиб қолади.

— Гапирсанг-чи, нега?

— Кеча сизларни домла кўрибди...

Собирнинг тишлари ғижирлаб кетади, қўли мушт бўлиб тугилади. Бола унинг ёнига ўтиради.

— Хафа бўлманг,— дейди уни юпатмоқчи бўлиб.— Мени ҳам ойим жуда кўп урадилар. Ўтган куни қулоғимнинг тагига бир туширдилар,— бола онаси қандай қилиб қулоғи тагига туширганини кўрсатади,— айвондан думалаб тушиб, кўчага чиқиб кетибман.

Бола завқ билан кулади.

— Нега?— хаёл аралаш сўрайди Собир.

— Бузоқнинг думига укамнинг аравасини боғловдим, олиб қочиб синдирди.

Бола яна кулади. Собир уни эшитмайди, ҳатто унга парво қилмайди ҳам.

— Жудаям керакмидилар Зулфия опам?— сўрайди бола ачиниб.

— Жудаям, Рустам, жудаям,— дейди Собир хўрсиниб.

Иккалови жим қолишади. Бир маҳал:

— Собир ака,— дейди Рустам.

— Нима?

— Қоронғи тушганда бизникига келинг.

— Нега?

— Зулфия опамларни кўрасиз. Деворимиз ағанаб кетган. Ойим ҳам йўқлар, ифторга кетганлар.

Собир миннатдор оҳангда Рустамнинг бошини силаб қўяди.

— От мингинг келяптими?

— Бўлмасам-чи!— дейди оғзи қулоғига етиб Рустам.

— Эртага фермага бор бўлмаса.

Собир ўрнидан туриб, олмазорга кириб кетади.

— Келасизми ҳали?

— Ҳа.

Кун ғира-шира бўлган пайт. Рустам бузуқ девор ёнида бекиниб, қўшни ҳовлига мўралаб турибди. Кўп ўтмай, у кимнидир орқа томондан имлаб чақиради. Собир пайдо бўлади.

— Холамлар ичкаридалар,— дейди шивирлаб Рустам.

Собир «боравер» дегандай, унинг елкасига қоқиб қўяди ва қўшни ҳовлига қарайди.

Ўчоқ бошида олов ловиллаб турибди. Зулфия супа четига ўтириб, гурунч тозалаяпти. Бошида дўппи. Сочини чамбарак қилиб ўралган. Бўйни рўмолча билан боғланган. У жуда хомуш, ҳаракатлари жонсиз. У бир гурунчга қарайди, бир осмонга. Эндигина мўралаётган юлдузларга қараб, ўйланиб қолади.

— Зулфия!— чақиради секин Собир.

Аммо Зулфия эшитмайди. Имиллаб ўрнидан туради, ўчоқ бошига бориб, қозондаги сувни бир-икки шопириб қўяди, кейин яна жойига келиб ўтиради.

— Зулфия!— чақиради яна Собир.

Энди қиз уни эшитади, атрофга аланглаб қарайди. Ҳеч кимни кўрмагач, яна гурунчни тита бошлади.

— Зулфия!— баландроқ товушда қичқиради Собир.

Зулфия чўчиб тушади. Эшик томонга қарайди. Собир девор орқасидан қўлини кўтаради. Қиз уни кўради. Севиниб кетади. Кейин, бўлган воқеалар эсига тушиб, хомуш ҳолда деворга яқинлашади.

— Салом, Зулфия,— дейди Собир.

— Салом,— дейди Зулфия. Унинг овози қалтирайди.

— Хафа қилишдимиз?

Зулфия секин бошини эгади.

— Хафа бўлма. Эртага ўқиш бошланади. Ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Эшитяпсанми, ҳаммаси! Мактабда тушунишади. Эшитяпсанми?

— Ҳа,— дейди секин Зулфия.

— Келмаганингдан жуда хавотир олдим, Зулфия!

— Ҳа?

— Бирпасга чиқмайсанми?

Собир олмазорга ишора қилади.

— Зулфия! Зулфия-ю!— ичкаридан Аълобуш хола-нинг овози эшитилади.

Зулфия чўчиб орқасига қарайди.

— Чақиряптилар.

— Бирпасга чиқ,— дейди Собир ялиниб.

— Зулфи-ю-ю!— яна қичқиради Аълобуш хола.

— Бор,— дейди Собир, гарчи шунн истамаса ҳам.—

Хайр!

— Тўхта!— шошиб дейди Зулфия.

— Ҳа?

Собир унга қарайди. Зулфия унинг юзидан, кўзларидан кўзини узмай тикилади. Томоғига бир нарса келиб тикилади, ютинади, кўзларида ёш йилтирайди.

— Чиқаман... овқатдан сўнг...— дейди овози қалтираб.

У шундай деб айвон томонга югуриб кетади.

***

Замираларнинг уйи. Қоронғи тушган пайт. Мавлуд ўқитилмоқда. Катта айвон хотинлар билан тўла. Ўртада дастурхон ёзиғлиқ. Тўрда қора бахмал нимча кийган, оқ дока рўмолининг учларини елкаларига ташлаб олган семиз аёл — отин ойи силкиниб-силкиниб Машрабдан, Иброҳим Адҳамдан ғазал ўқийди. Ҳамманинг қулоғи унда. Бир хилда тебранишиб, «иллобло, иллоб-ло!» деб ўтиришибди. Ниҳоят, отин ойи ўқишдан тўхтайдди. Фотиҳага қўл очади:

— Омин!.. Ё олло! Шу ўқиган қуръонимни қабул этиб, ўтирганларнинг ҳаммасининг иқболини баланд, бағрини бутун қилгин, ўтган-кетганларнинг жойи жаннатдан бўлсин. Оллоҳу акбар.

Ҳамма қўлини юзига суради. Замира чой кўтариб киради.

— Отин,— дейди бир кампир, Замирани кўриб,— хизмат қилган ёшларнинг ҳақиға ҳам дуо қилиб юборинг!

— Омин,— отин ойи қўлини ёзади.— Хизмат қилганларнинг умри узун, мартабаси баланд, қиз бўлса уйли, йигит бўлса жойли бўлсин. Худоё худовандо, ўзинг уларни ҳар қандай бало-қазодан асрагин. Оллоҳу акбар!

Ҳамма фотиҳа қилади. Замира ҳам фотиҳа ўқиб чиқиб кетади.

— Ҳа, айланай, ёшларни эсга солиб яхши қилдингиз,— дейди отин ойи хўриллатиб чой ичар экан.— Мен шунчалик бўлади деб сира ўйламаган эдим. Қумариқли Султонпошшанинг қизи қочгани эсингизда. Бунинг ол-

дида у ҳолва, айланай, ҳолва. Ақл бошда эмас, ёшда деб шуни айтишади-да!

— Ақли қурсин, ақлига нима қилибди, отин?!— дейди кимдир.— Эрга берса туғадиган-а!

— Қиз болани бунчалик ерга уриш яхшимас!— дейди бошқа бир аёл.— Ҳаммамиз ҳам шу ёшда бўлганмиз.

— Лекин Аълобушнинг қизидек юрмаганмиз, айланай,— дейди отин ойи.— Собир майли, минг қилса ҳам эркак, бу қиз-а, қиз бола-я! Аълобушда ҳам айб кўп, Саодатхон, сиз хафа бўлманг,— отин ойи Зулфиянинг ёнини олган хотинга ўгирилади.— Аълобуш қизига кўп эрк бериб юборди. Қачон қараманг, кўчада. Қиз бола деган уйда ўтиради, ота-онанинг изми билан иш қилади. Мана, Замирани олинг. Бирам ёқимтой, бирам қобил. Қиз бола шундай бўлади. Бўлмаса иккалови тенг.

— Одамни билиб бўлмас экан,— дейди хўрсиниб кимдир.

— Тилингизга бол, айланай,— дейди отин ойи.— Бировнинг ичида фаришта ўтирса, бировнинг ичида илон, Саодатхон, сиз ҳам ўғлингизни уришиб қўйинг. Мушндай бошидан қиз болани йўлдан оздирмасин.

Саодат хола жавоб бермайди. Секин ўрнидан туради.

— Қаёққа? Ўтирибсиз-да. Ҳозир ҳаммамиз тураммиз.

— Борай, сигирим соғилмаган ҳали.

У эшикка чиқади.

— Хафа бўлди,— дейди кимдир.

— Хафа бўлса, саёқ ўғлидан хафа бўлсин!— дейди отин ойи.

* * *

Олмазор. Тун. Фонарь кўтариб олган икки кишининг сояси гоҳ у, гоҳ бу дарахт тагида пайдо бўлади.

— Шу ёққа кетувдими?— сўрайди кўрқув аралаш кекса овоз.

— Узим кўрдим!— дейди ёш овоз.

— Бир бало қилиб қўймасин ўзини тагин...— дейди ўша оҳангда кекса овоз.

Дарё лаби. Тун. Собир билан Зулфия ёнма-ён ўтиришибди.

— Кимдир келяпти!..— дейди Зулфия олмазор этагида фонарни кўриб.

Кўп ўтмай иккинчи фонарь ҳам кўзга ташланади.

— Эътибор берма,— дейди Собир, лекин ўзи ҳам ўша ёқдан кўз узмайди.

Фонарлар яқинлашади.

— Дадамлар!— қичқириб юборади Зулфия ва ўр-нидан туриб кетади.

— Буёқда экан!— дейди ёш овоз уни эшитиб.

— Юр, қочамиз,— дейди Зулфия Собирни судраб.

— Йўқ, тўхта,— дейди Собир қатъий.— Келишавер-син. Ўғирлик қилаётганимиз йўқ.

Зулфия тўхтади. Соялар аниқ кўринади. Биттаси Деҳқонбой ота, биттаси унинг куёви. Собир уларга тик боқиб туради. Зулфия ҳам шундай. Лекин ҳадик-сираётгани елкаларининг титраб турганидан сезилади.

Деҳқонбой ота билан куёв уларга рўбарў келишади. Деҳқонбой ота ишонмай қизининг юзига фонарь тутади. Зулфия ҳам уялиб, ҳам кўзлари қамашиб юзини четга олади.

Деҳқонбой ота фонарни Собирнинг юзига тутади. Ғазаб ва кучли ички азоб билан унга тикилади.

— Виждонсиз! Даюс!

У шундай деб Собирга бир шапати туширади. Собир гандираклаб кетади.

— Нима қилдим? Нега... нега..

У гапини тугата олмайди. Куёв унинг қорнига мушт туширади. Кейин дўппослаб кетади. Собир қанча урин-масин, ўзига иккита келадиган бу барваста одамга бас келолмайди.

Зулфия аввал атрофида нима бўлаётганини тушун-май туради. Собир навбатдаги муштан сўнг букчайиб инграгач, ўзини поччасига ташлайди.

— Нима қиялпсиз? Ўлдириб қўясиз!

Куёв уни силтаб юборади. Зулфия йиқилиб тушади.

Собир қаддини ростлаб, куёв томон юра бошлайди.

— Уринг! Ўлдилинг, гуноҳим бўлса!

У куёвга юзланади. Куёв гардани аралаш яна уради. Собир гандираклаб-гандираклаб йиқилади.

— Собир! Собир!— йиғлаганича у томон югуради Зулфия ва олдига бориб чўккалайди.— Собир!.. Нима қилиб қўйишди. Сэбир!

— Юр буёққа!— Деҳқонбой ота қизининг қўлини сиқиб судрайди.

— Бормайман! Собир!..— бўш қўлини чўзиб йиғ-лайди Зулфия.

Лекин Деҳқонбой ота қулоқ солмайди. Уни судра-ганича кетади.

Собирларнинг уйи. Тун. Саодат хола ўғлининг кийимларига дазмол урмоқда. Унинг анчагина безовталиги қўли ишга қовушмаётганлигидан сезилиб турибди. Бунинг устига дам-бадам соатга қараб қўяди. Радиоприёмник устидаги будильник соат ўн иккидан ошганлигини кўрсатиб турибди.

Эшик қарсиллаб очилиб Собир кириб келди. Сочи тўзғиган, лаби шишган, кўйлаги йиртиқ, қон...

— Вой шўрим!.. Нима қилди, болам?

Саодат хола ўғлига ташланади.

— Ҳеч нима, ойи. Йиқилиб тушдим...— дейди зўрға нафас олиб Собир.— От олиб қочди...

У кўйлагини еча бошлайди. Саодат хола ёрдамлашади.

— Бир кун шундоқ бўлади деб қўрқардим ўзим. Кечаси от миниб нима қилардинг?!

— Ётаман...

Собир каравотга чўзилади. Саодат хола дарров сочиқ ҳўллаб келиб, пешонасига босади. Юз-кўзини артади.

— Болам-эй, болажоним!..— унинг кўзларида ёш йилтирайди.

— Ойи?— дейди бир маҳал Собир.

— Нима дейсан?

— Менга ишонасизми?

— Нега ишонмас эканман? Ишонаман. Даданг ҳам шўх эди ёшлигида.

Саодат хола бу гапга шундай маъно бериб айтадики, Собир уни дарҳол тушунади ва огир хўрсниб, дейди:

— Бу шўхлик эмас, ойи.

— Нима бўлмаса?

— Билмайман. Лекин шўхлик эмас. Иннайкейин... иннайкейин, мен ҳеч қандай ёмонлик қилганим йўқ. Ишонинг.

— Биламан, сен мени ҳеч алдамасдинг. Аммо одамларни биласан-ку! Ёмон одамлар йўқ эмас. Игнадай нарсани туядек қилиб кўрсатишади.

— Нега шундай қилишади, ахир?!— Собир ўрнидан туриб кетади.— Нима ёмонлик қилдик биз уларга?! Айтинг, нима ёмонлик қилдик?!

— Ўзингни бос, ўғлим, ўзингни бос. Ҳали ёшсизлар, орзу-ҳавасларинг олдинда. Фақат ҳозир тинч юринглар. Сен Зулфияни холи қўй. Жабр бўлди унга. Қиз бола-

нинг гап-сўз бўлганидан ёмон нарса йўқ. Эшитяпсанми?

Собир жавоб бермай кўзларини юмади... Саодат хола эҳтиётлик билан устига кўрпа ташлайди.

* * *

Мактаб. Тонг. Адабиёт дарси кетмоқда. Руқия опа доска ёнида туриб, ниманидир болаларга тушунтирарди.

— Шундай қилиб Пушкин, Лермонтов, Белинскийларнинг замондоши бўлган Махмур ўз давридан, ўз ҳаётидан ва ўша пайтнинг ижтимоий тузумидан норози бўлиб яшади, ижод қилди. Унинг ҳар бир асари меҳнаткаш халқнинг оғир турмушидан нолиш, амалдорга, халқнинг қонини сўриб ҳузур-ҳаловатда яшаётган бойларга чуқур нафрат билан сўғорилган. «Ҳапалак» шеърини албатта ёд олинглар. Кейинги дарсга Махмурнинг «Ҳапалак» шеъри ва қишлоғимизнинг бугунги қиёфаси» деган темада иншо ёзасизлар.

Шу пайт синф эшиги очилиб Собир пайдо бўлади. Унинг ранги сўлган. Уни кўриб, бўйни ҳамон боғланган Зулфия беихтиёр ўрнидан туриб кетади.

— Мумкинми?— дейди секин Собир ўқитувчига.

— Нега кеч қолдинг?— сўрайди Руқия опа.— Дарс тугай деб қолди.

— Сал тобим йўқ.

— Кечаси камроқ юргин!— дейди Маҳмуд тиржаийиб Зулфияга қараркан.

Синфда кулги кўтарилади. Зулфия нафрат билан Маҳмудга тикилади.

— Нима дединг?! Қайтар!

Собир шундай дейди-ю, бир сакраб Маҳмуднинг олдида пайдо бўлади.

— Собир! Бу нима қилиқ?— дейди Руқия опа.

Аmmo Собир қулоқ солмайди.

— Нима дединг, ярамас?

У Маҳмуднинг ёқасидан бўғади.

— Нима, ёлғонми?— дейди Маҳмуд бўшашга ҳаракат қилиб.— Бутун қишлоқ гапиряпти-ку иккаловингни!

У гапини тугатиши билан бурнига мушт тушади.

— Собир!— ўшқиради Руқия опа.

Маҳмуд бурнини ушлаб синфдан чиқа бошлайди. Йўл-йўлакай:

— Шошмай тур, ҳали расвойингни чиқараман!— дейди пўнғиллаб.

— Бу ишинга жавоб берасан ҳали,— дейди Руқия опа, ўз жойига бориб ўтираётган Собирга, кейин Зулфияга қарайди:— Сен нима қилиб турибсан? Утир!

Зулфия жойига ўтиради.

— Биттангнинг юзинг шишган, биттанг бўйинингни боғлаб олибсан,— дейди Руқия опа дам Собирга, дам Зулфияга қараб.— Нима бўлди ўзи?

Ҳамма жим. Ҳеч кимдан садо чиқмайди. Баъзилар жиддий, баъзиларнинг лабларида эса кулги сезилиб турибди.

— Нима бўлди?— сўрайди яна Руқия опа.

Ут чайнаган қиз секин ўрнидан туради.

— Зулфияни отаси урди.

— Раҳима!— «гапирма» дегандай, ёлвориб дейди Зулфия.

— Нима кераги бор яшириб?— дейди Раҳима.— Байрам куни уни калтаклашди.

— Нега?— ҳайрон бўлади Руқия опа.

Зулфия уялиб бошини эгади.

— Нега ахир?— Руқия опа ҳеч нарсага тушунмай ҳаммага бир-бир қараб чиқади, кейин афсусланиб, дейди:— Ҳеч ким билмайдими?

— Улар бир-бирини яхши кўришади...— дейди орқадан бир қиз.

Ҳамма ялт этиб Руқия опага қарайди. Собир ҳам ер остидан унга қараб қўяди. Аммо ҳеч ким бу гапга қўшимча қилмайди. Руқия опа синовчан назар билан ҳамманинг кўзига бир-бир қараб чиқади. Уқувчилар ҳам ундан кўз узишмайди. Ҳамманинг кўзида: «Руқия опа нима дер экан?!» деган савол бор. Бу саволни Руқия опа тушунади. Охири, узоқ давом этган жимликни унинг ёқимли, сокин овози бузади.

— Нима бўпти?!

Бутун гаплар давомида бошини қуйи солиб ўтирган Зулфия ялт этиб ўқитувчисига қарайди. Унинг бу қарашида миннатдорлик, севинч ифодаси бор эди. Собир Зулфия томонга қараб «кўрдингми?» дегандай, кўзларини юмиб қўяди.

— Нима бўпти?!— такрорлайди Руқия опа.— Бунинг нимаси кулгили? Яхши кўриш, муҳаббат қўйишдан ҳам гўзал туйғу борми? Севгини ҳеч ким ман этолмайди. Ман этиш, унинг устидан кулиш — худбинлик. Ак-

синча, бир-бирини севган кишиларни, бир-бирини ҳурмат қилганларни табриклаш керак. Лозим бўлганда улардаги бу муқаддас туйғуни ошириш керак. Агар ким шуни тушунмас экан, тушунтириш сизларнинг вазифангиз. Кичкина эмассизлар.

Қўнғироқ чалинади. Руқия опа ўрnidан туради.

— Лекин, Собир, сенинг ҳозирги қилиғингни оқлаб бўлмайди. Ҳар қандай шароитда ҳам одам ўзини тута билиши керак.

— Кечиринг...— дейди жилмайиб Собир.

Руқия опа эшик томон юради. Аммо эшикда директорга юзма-юз келади. Директор «шошманг» деб синфга киради. Уқувчилар ўринларидан туришади. Директор улардан сўрайди:

— Нима бўлди ҳозир дарсда?

Ҳеч кимдан садо чиқмайди.

— Нима, ҳеч нима бўлмадими?

Яна жимлик.

— Собир!— дейди директор.— Балки сен жавоб беришни лозим топарсан?

Собир индамайди.

Шу пайт Руқия опа унга яқинлашади.

— Дарс бўлди, Сулаймон Хўжаевич,— дейди у сокинлик билан.— Махмурнинг ҳаёти ва ижоди ўтилди.

— Шундайми?— дейди киноя билан директор.

— Ҳа,— бояги сокинлик билан жавоб қилди Руқия опа.

— Зулфия, менинг олдимга кир!— дейди директор ва эшик томон юради. Эшикка етганда:— Сиз кетиб қолманг!— дейди Руқия опага.

Руқия опа парвосизгина «хўп» дейди.

* * *

Директорнинг кабинети. Катта духоба стол ёнида Сулаймон Хўжаев ўтирибди. Афт-башарасидан, қошларининг чимирилганлигидан хуноблиги сезилиб турибди. Эшик тақиллайди.

— Киринг!— дейди директор.

Секин Зулфия киради.

— Мумкинми?

— Кел, Зулфия.

Директор ўрnidан туриб, столнинг ёнида турган қатор стуллар олдига келади.

— Утир.

Зулфия омонатгина битта стулга ўтиради. Директор ҳам унинг ёнига ўтиради ва оғир хўрсинади.

— Чақирган экансиз?— дейди Зулфия бошини қуйи солиб.

— Ҳа, сен билан гаплашмоқчи эдим.

Директор ўйланиб қолади. Афтидан, гапни нимадан бошлашни билмайди.

— Мени яхши биласан,— дейди у ниҳоят.— Мактабга биринчи марта келганингда ўзим қабул қилиб олганман. Унда сен мана бундай...— у қўлини тиззаси билан тенг қилиб кўрсатади,— бола эдинг. Энди капкатта қизсан. Шундай эмасми?

Директор жилмаяди. Зулфия уялиб бошини қимирлатади.

— Лекин менинг учун сен, битта сен эмас, ҳаммаларинг, ҳали ҳам ёш боласиз. Кўп нарсани фаҳмига бормайсиз. Нима оқ, нима қора, ажратишларинг қийин. Агар қўйиб берилса, ҳафталаб мактабга келмайсизлар. Ё нотўғрими?

Директор яна жилмаяди. Зулфия жавоб бермайди.

— Шунинг учун биз, ўқитувчилар, сизларнинг ҳар бир қадамингиздан хабардор бўлиб турамыз. Тўғри йўлдан бораётган бўлсаларинг, балли деймиз, шу йўлдан бурилма, деймиз. Қимда-ким тойиб кетса, йўлидан адашса, бундай воқеалар ҳам бўлиб туради, тўғри йўлга, ҳамма юраётган йўлга солиб қўйиш биз учун, эскича қилиб айтганда, ҳам қарз, ҳам фарз.

Зулфия тоқатсизланиб жойида қимирлаб қўяди.

— Бу гапларни айтишимдан мақсад нима?— директор қошларини яна чимиради.— Кейинги кунларда сендан анча хафалигим бор... Ҳа, ҳа, ҳайрон бўлиб қарама менга, анча-мунча хафалигим бор. Биламан, сенинг ўзинг ҳам хурсанд эмассан. Одамларнинг оғзида гапсўз бўлиб қолдинг. Уйингдагилар сени... сенга озор беришди. Биламан, сенга ҳам қийин бўлди. Лекин бундай жиддий ўйлаб қарасанг, улардан хафа бўлишга асос йўқ. Мутлақо асос йўқ. Даданг ҳам, ойинг ҳам сени ёмон бўлгин дейишмайди. Сенинг орзу-ҳавасингни қилишади, сени бахтли бўлсин, дейишади. Бунинг устига сен уларнинг кўрмай-кўрмай кўрган фарзандисан. Бошқалар-чи? Қўни-қўшнилар... Улар ҳам сенга ёмонликни раво кўришмайди. Мен-чи? Мен ҳам шундай. Сендан умидим катта. Агар олтин бўлмаса кумуш медаль

билан мактабни тамомлашингга ҳаракат қиламан. Кўр-япсанми? Ҳамма сени ўйлайди, қайгуради. Лекин сен-чи? Сен бизни хафа қиляпсан. Муҳаббат ҳақида ўйлаш сен учун ҳали эрта. Бундан ташқари, сенда пайдо бўлган нарса муҳаббатмикин ё шунчаки ўткинчи нарсामीкин? Менимча, кейингиси тўғрироқ бўлса керак. Нега десанг, Собирни мен яхши биламан. Бошингни қаттиқ айлантириб қўйган. У ғирт ахлоқсиз йигит. Бугунги қилган ишини кўрдинг-ку! Ўқишингни битир, институтга кир. Ана ундан кейин кўнглингга ихтиёр берсанг ярашади. Қим билади, балки ҳаёт йўлингга Собирдан минг марта яхши одамни учратарсан. Шундай бўлишини орзу қиламан. Собир бўлса... Собир масаласини алоҳида ҳал қиламиз. Яна бир гап. Биласан, гап-сўз ёмон нарса. Майли, бир-икки кун ўқишга келма. Дадаңдан узр сўра. Келишдикми?

— Келишдик,— дейди секин Зулфия ўрнидан туриб.

— Баракалла! Сендан бошқа жавоб кутмаган эдим. Хўш? Бир нарса демоқчимисан?

— Ҳа.

— Гапир, гапир. Қулоғим сенда.

— Биринчидан, ғамхўрлигингиз учун раҳмат,— дейди қалтираб Зулфия.— Иккинчидан, сиз ҳам бошқалардек, дўстликни шундай ёмон тушунасиз деб ўйламаган эдим. Учинчидан... учинчидан, Собирни ҳақорат қилишга ҳаққингиз йўқ.

У шундай деб югуриб чиқиб кетади. Директор оғзи очилганича орқасидан қараб қолади. Коридорда Зулфия деворга суяниб йиғлаб юборади.

— Йиғлама,— дейди унинг бошини силаб Руқия опа.— Буларнинг ҳаммаси ўтиб кетади. Сенинг гуноҳинг йўқ.

Зулфия йиғлаганича отилиб мактабдан чиқиб кетади.

-- Зулфия, Зулфия!— қичқиради орқасидан Раҳима.

Аммо Зулфия эътибор бермайди. Кўчада у юз-кўзларини артади. Кўнгли тўлмайдди шекилли, ариқ лабига ўтириб юзини чаяди, кейин битта-битта юриб уйи томон кетади.

...Йўлда, очиқ эшик олдида турган беш-олти ёшлардаги бир қизча уни кўриб, дейди:

— Зулфия опа! Қўғирчоғимни қаранг. Ойим ясаб бердилар.

Зулфия унинг рўпарасига келиб кичкина қўғирчоққа қўл чўзганда, ичкаридан бир аёл отилиб чиқиб, Зулфияга ўқрайиб қарайди-да, қизчасини қўлидан судраб олиб кириб кетади. Бу бизга таниш олифта жувон эди. Эшик қарсиллаб ёпилади. Зулфия истеҳзо билан зўрға жилмаяди, томоғига бир нарса тиқилади, ўзини зўрға босиб, қадамини тезлатади. Уйга келиб, ўз хонасига кирганда радиоприёмникдан эшитилаётган ёқимли, оғир куй уни бир оз тинчитади. Портфелини столга қўйиб, каравотга чўзилади ва куйга қулоқ солади. Бу куй унинг хаёлини узоқларга олиб кетади, кўз олдидан унутилмас ажойиб бир кунги воқеа ўтади.

...Куз. Оқшом туша бошлаган. Зулфия кенг пахтазор ичида ёлғиз ўзи пахта теряпти. Ёнида тўла бир этак пахта. Узоқдан аёл кишининг ширин хиргойиси эшитиляпти. Ҳар замон-ҳар замонда Зулфия ўша томонга қараб ашулага қўшилиб қўяди. Бир маҳал кимнингдир «Зулфия!!» деган овози эшитилади. Зулфия бошини кўтаради. Ҳеч кимни кўрмайдя. Яна хиргойига қўшилиб, теришда давом этади. «Зулфия!!» деб қичқиради яна ўша овоз. Зулфия теримдан тўхтаб, қаддини ростлайди. От дупурн эшитилади. Собир пайдо бўлади.

— Мунча энди,— дейди у отдан тушиб.— Ҳамма кетиб бўлди. Қўйиб берса кечаси билан қолиб кетасан шекилли.

— Тергим келиб кетди,— дейди айбдор оҳангда Зулфия, фартуғини ечиб.— Ростдан ҳамма кетиб бўлдими?

— Ростдан. Фақат сен қолдинг.

Собир этакларни бир-бирига боғлаб отга ортади.

— Кел, мин,— дейди у кейин Зулфияга қўлини чўзиб.

— Сен-чи?

— Мен ҳам минаман.

Зулфия иккиланиб қолади.

— Нима, еб қўяманми? Агар қўрқсанг, пиёда боравер.

— Майли,— дейди охири Зулфия унга қўлини бериб. Собир уни кўтариб отга миндиради. Кейин бир сакраб унинг орқасига мингашади.

— Чу!

— Мен ҳайдай?— сўрайди Зулфия.

— Қўрқмайсанми? От ёмон, олиб қочиб кетади.

— Мени ушла сен.

Собир унинг елкасидан ушлаб олади.

— Кетдик. Вой, чолиб кетяпти-ку!

— От бўлгандан кейин чопади-да. Қўрқма, тезроқ ҳайдайвер.

Зулфия ҳақиқий аравакашларга ўхшатиб:

— Но-о-о! Жонивор, но-о-о!— дейди.

От қаттиқроқ чопа бошлайди. Зулфияни севинч қоплайди. Собир ҳам шод. Иккаловининг шўх, қувноқ кулгиси қоронғилик ичида ғойиб бўлишгунча жаранглаб туради.

Пахтаси олинган хирмонда гулхан ёняпти. Унинг атрофи одамлар билан лиқ тўла. Гулхан ёнида бир ёш колхозчи аёл лапар айтяпти. Чирмандакаш жўр бўляпти. Нақоратига келганда ҳамма қарсак чалиб қўшиляпти. Булар орасида Зулфия, Замира, ўт чайнаган қиз, Собир ва бошқа ўқувчилар ҳам бор. Лапар тинади. Кимдир:

— Энди ўйин бўлсин!— деб таклиф қилади.

Чирмандакаш «Тановар» ни чалади. Аммо ҳеч ким тушмайди. Шунда кимдир Зулфияни орқасидан ўртага итариб юборади. Зулфия қочишга ҳаракат қилади, бироқ ҳеч ким унга йўл бермайди. У секин ўйинга тушади. Бир оз вақт ўтгач, ҳамма мафтун бўлиб ундан кўз узмай қолади.

— Бало экансан-ку!— дейди Замира ҳавас билан.

— Артист бўлиб кет-э!— дейди кимдир колхозчилар орасидан.

Ўйин тугаши билан қарсаклар ёғилиб кетади. Зулфия уялиб ўртадан қочиб чиқади. Собир унинг ёнига келади. Беихтиёр иккалови ёнма-ён гулхандан узоқлашишади.

* * *

Ойдин кеча. Зулфия билан Собир кенг пахтазор билан жилваланиб турган кумуш дарё ўртасида йўлдан боришмоқда. Осмонда юлдузлар чарақлаб турибди.

— Сенга шунақа юриш ёқадими?

— Ёқади. Жуда ҳам ёқади,— дейди Зулфия атрофга қараб. Аммо атрофда ҳеч нарса кўринмайди. Олисолислардагина чироқлар милтиллайди.— Юраверсанг, юраверсанг. Йўлинг сира тугамаса!.. Сен шуни истармидинг?

- Истардим.
- Кел, шундай қиламиз.
- Доимми?— сўрайди Собир.
- Доим.

Собир қўлини узатади ва Зулфиянинг кичкина илиқ қўлини маҳкам қисади.

— ...Зулфия...

— Нима?

— Биласанми... сени... сен жудаям яхши ўйнар экансан.

Зулфия Собирга галати қараб қўяди.

...Радиоприёмникда музика тинади. Дикторнинг овози эшитилади:

— Тошкентдан гапирамиз. Ёшлар учун эшиттиришимизни бошлаймиз. Ҳурматли ёш радио эшитувчилар! Бугун биз сизларга талабларингизга мувофиқ «Дўстлик — муқаддас туйғу!» деган суҳбатни эшиттирамиз. Микрофонимиз олдида педагогика фанлари кандидати...

Зулфия шартта ўридан туриб приёмникни ўчиради. Ташқарида Деҳқонбой отанинг «Аълобуш! Ҳой, Аълобуш!» деган товуши эшитилади. Зулфия каравотга ўзини ташлаб, ёстиқ билан қулоқларини беркитади.

* * *

— Сиз мени ё тушунмаяпсиз, ё тушунишни истамаяпсиз!— дерди бу маҳал директор ўз кабинетида Руқия опага.

— Сиз ҳам тушунмаяпсиз,— дейди Руқия опа бўш келмай.— Мен ҳам худди сизга ўхшаб ўз тарбиямдаги болаларнинг тақдири учун қайғураман. Аммо биз масалага икки хил ёндошяпмиз. Сизнингча, болаларни ҳар қандай яхши фазилатлардан маҳрум қилиш керак. Бунга сира қўшилиб бўлмайди. Бундан ташқари...

— Уртоқ Азимова!— директор уни тўхтатади.— Нималар деяпсиз! Мен ўттиз йилдан бери ўқитувчилик қиламан. Сиз эса, кечирасиз, яқиндагина йўргакдан чиққансиз! Мени ҳақорат қилишга ҳаққингиз йўқ!

— Мен ҳақорат қилаётганим йўқ. Мен хатоингизни айтяпман, холос.

— Мен эса сизнинг хатоингизни айтяпман! Сиз педагогикага зид ишлар қиляпсиз. Яна қайтараман: ёшларни ёмон йўлга бошляпсиз. Бу ер — мактаб. Бизнинг асосий вазифамиз — ўқитиш. Мактабни битирган-

дан кейин нима қилишса, ихгиёр ўзларида. Ҳозир эса улар шу даргоҳда экан, марҳамат қилиб, ўқитиш, билим бериш билан шуғулланинг. Хатарли йўлдан қайтаринг. Сиздан бошқа ҳеч нима талаб қилинмайди.

— Демак, икки ёш бир-бирини яхши кўрса, бу хатарли экан-да? Гапингиздан эски урф-одатларнинг, анави Абулқосим домлаларнинг ҳиди келиб турибди. Ҳайронман, шу савия билан...

— Уртоқ Азимова!— директор уни тўхтатмоқчи бўлади.

Аммо Руқия опа унга қулоқ солмайди.

— Шу савия билан ўттиз йил болаларга нимани ўқитдингиз экан?

— Уртоқ Азимова!— директор ўзини тутолмай столга мушт уради.

Руқия опа елкасини қисиб чиқиб кетади. Директор у кетиши билан қўнғироқ чалади. Секретарь киради.

— Дарсдан сўнг педсовет. Одамларни огоҳ қилинг.

Секретарь чиқиб кетади. Директор оғриган қўлини ишқалаб дераза ёнига боради.

* * *

Ўқитувчилар хонаси. Дарс тугаб, ўқитувчилар бирин-кетин келишмоқда.

— Азимова яна директор билан уришиб қолибдими?— дейди ёш ўқитувчи аёл.— Ҳайронман, нима кераги бор экан жанжаллашиб? Шундай мулойим одам билан уришиб бўладими?!

— Жиддий масала бўлса керак-да, келишолмаган,— жавоб қилади иккинчи бир ўқитувчи.

— Билмайсизми, ошиқ-маъшуқлар масаласи-да, гапга аралашади ўрта яшар аёл.— Тавба, шундай юзсизларни ёқлаб нима қилар экан, Руқия?! Муштдай бошидан қўл ушлашиб юришга бало борми! Ўқишни битир аввал!

— Бунимаси ёмон?— ҳайрон бўлади ёш ўқитувчи аёл.— Ҳаммаёқда шу гап. Нима бўпти? Қайтамга яхши эмасми, ўғил бола билан қиз бола шундай дўст бўлишса? Ёмон юришмаса, бўпти!

Руқия опа киради. Шкаф ёнидаги креслога ўтириб, папирос тутатади.

— Руқия,— унга яқинлашади ўрта ёшли ўқитувчи.— Сени яхши биламиз. Ҳурмат қиламиз. Чўрткесарлигинг ҳаммамизга ёқади. Лекин ҳозир шу керакмас. Сулай-

мон ака ҳақ. Розн бўл, ташвиш орттириб нима қиласан ўзингга?

— Сабоҳат, сенга ҳам тушунмай қолдим,— дейди Руқия опа.— Хўш, сенингча, икки ёшни диндорларга ем қилиб қўйиш керакми? Бечора қиз бошини кўтаролмай қолди. Лекин нима айби бор? Яхши кўришимми? Уғил боладан дўст орттирган бўлса, бунинг нимаси ёмон?

— Қирармишсизлар,— дейди секретарь келиб.

— Билмадим, билмадим,— дейди Сабоҳат опа.— Ҳар ҳолда шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди.

— Фавқулудда педсовет чақирришдан мақсад,— дейди директор ҳамма йиғилгач. Кабинетда олти киши ўтирибди. Руқия опа гап нима ҳақда бўлишини билгани учун, деразага термилган,— тўққизинчи синф раҳбари Руқия Азимованинг ноҳўя, педагогикага зид бўлган хатти-ҳаракатларини муҳокама қилиб олиш. Сўнги пайтларда ўртоқ Азимова совет педагогига хос бўлмаган ишлар қилиб, мактабимиз шаънига доғ туширяпти. Ҳозир бутун қишлоқ Зулфия Саидова билан Собир Илҳомовни қоралаяпти.

— Ҳамма эмас,— дейди Руқия опа.

— Гапни бўлманг! Бутун қишлоқ қоралаяпти. Уларнинг қилаётган ишлари, юриш-туришлари албатта шунга лойиқ. Бу хунук воқеа бизнинг мактабда юз бергани айниқса ачинарли. Мактабимиз ҳамма ишда биринчи эди. Энди бундай дейиш қийин. Нега шундай бўлди? Нега совет мактабида билим олаётган икки ёш ахлоқсизлик ботқоғига ботди? Бунга жавоб бериш қийин эмас. Тўққизинчи синфда таълим-тарбия ишлари ёмон. Ўртоқ Азимова синф раҳбари сифатида талабга жавоб бермаяпти.

— Балки ўқитувчи сифатида ҳам дерсиз?— уни бўлади Руқия опа.

— Ҳа, ўқитувчи сифатида ҳам!

— Ундай бўлса, менга рухсат.

— Мен ҳали гапимни тугатганим йўқ. Утиринг!

— Руқия!— дейди Сабоҳат опа.— Нима деяпсан ўзи?!

Бироқ Руқия опа уни эшитмайди, директорга мурожаат қилади:

— Гапингизни эшитишни истамайман. Лекин билиб қўйингки, сиз икки ёшнинг ҳаётини бузаяпсиз. Сиз

айтган тарбия билан иш кўриладиган бўлса, қизларни яна тўрт девор ичига қамаб қўйиш керак. Бу эса, ҳеч қачон бўлмайди! Ҳеч ким бунга йўл қўймайди! Мен шикоят қиламан!

Руқия опа чиқиб кетади. Ҳамма жим. Бир маҳал ёш ўқитувчи аёл шошиб ўрнидан туради:

— Кетиб қоладилар. Қайтариш керак!

У шундай деб Руқия опанинг орқасидан югуради.

— Собирни бўлса...— давом этади директор ўйла-ниб,— мактабдан ҳайдаш керак. Мен буйруқ тайёрлаб қўйдим. РайОНО билан келишдим, улар ҳам рози. Педсовет тамом...

Директор чиқиб кетади. Шунда кимдир:

— Нима бўляпти ўзи, ўртоқлар?— дейди ўрнидан туриб. Ҳеч ким жавоб бермайди. Ҳамма ундан кўзини яширади.

Директор кабинети. Директор телефон қулоғини бураяпти.

— РайОНОми? Алло! Менга Али Умарович керак? Али ака?.. Салом. Яна мен безовта қиляпман. Қодиров. Ҳозир педсовет қилдик. Ҳамма Азимовани қоралади. Ҳа, ҳамма! Буйруқ чиқардик. Лекин Азимова олдин-гизга кетди. Назаримда, шикоят қилади. Лаббай? Хўп. Раҳмат.

* * *

Кундуз куни. Руқия опа қишлоқ кўчасидан юриб борапти. Афтидан, у қаёққадир отланган. Бунинг устига қаттиқ ҳаяжондалиги сезилиб турибди. Тинмай папирос тортади.

Олдинда, катта толнинг тагида, беш-олти қиз бола копток ўйнаяпти. Қичкина бир қизча эса уларнинг ўйинини ҳавас билан томоша қиляпти.

Қизлар Руқия опани кўриб, ўйиндан тўхташади.

— Салом, Руқия опа!

— Салом, Руқия опа!

— Руқия опа, салом!

— Салом, салом!— дейди Руқия опа уларга жилмайиб.

Қичкина қизча унинг этагидан тортади.

— Руқия опа, қаёққа кетивоссиз? Шаҳаргами?

— Шаҳарга, қизим, шаҳарга,— дейди Руқия опа унинг елкасига қоқиб.

— Менга битта копток опкелинг?..

— Хўп. Беришмаяптими сенга? Қизлар, кап-катта бўлиб буни хафа қиласизларми? Беринглар, бу ҳам ўйнасин.

— Ўйнашни билмайди,— дейди қизлардан бири.

— Ўргатинглар-да.

— Ма!— дейди коптокни қизчага отиб каттароқ қиз.

— Руқия опа, раҳмат!— дейди орқадан қизча.

Руқия опа унга эътибор бермай йўлида давом этади. Бир эшик олдидан ўтаётганда болалик аёл чиқади. Бу — Замиранинг ойиси.

— Ҳа, Хосиятхон, чақалоқ тузукми?— сўрайди Руқия опа.

— Тузук, эмаяпти,— жавоб қилади аёл боласини ўпиб.

— Замиранинг иши тўғри бўлдими?

— Келган кўнингизоқ,— дейди аёл жилмайиб.— Акасига ҳам хат ёзган экан; писмиқ. Келиб роса уришиб берди. Иккала ўғлим институтни битириб, шаҳарда қолиб кетишди. Поччангиз, қизим ҳам кетиб қолма-син, деб қилувдилар-да бу ишни.

— Замира эсли қиз. Ихтиёрини ўзига беринглар.

— Энди шундоқ бўлди.

— Ҳа, яхши.

Руқия опа йўлида давом этади. Муқолишга етганда узун чакмон, кавуш-маҳси кийган, қирра соқол Абулқосим домла олдидан чиқади.

— Йўл бўлсин, синглим?— дейди у киноя билан Руқия опанинг чамадонига кўз қирини ташлаб.

— Мен сизга сингил эмасман!— дейди зарда билан Руқия опа.

— Худонинг олдида ҳаммамиз бир-биримизга ака-ука, опа-сингилмиз.

— Шунинг учун икки ёшни гап-сўз қилиб юрган экансиз-да!— дейди заҳархандалик билан Руқия опа.

— Кўнгил поклигидан, азбаройи ачинганимдан қилдим бу ишни. Ҳаром йўлдан қайтариш ҳар биримиз учун ҳам фарз, ҳам қарз. Ҳурматли директор ҳам шундай дедилар шекилли?

Руқия опа ялт этиб унга қарайди.

— Ҳа, иккаловингиз ҳам бир гўр экансиз!

— Лаббай?

Руқия опа жавоб бермайди. Унга нафрат билан боқиб, йўлга тушади.

— Оқ йўл!— дейди орқасидан домла.— Ишингиз ривож топсин.

У истехзо билан кулиб қўяди.

Руқия опа кўприкка етай деб қолганда, орқадан кимдир уни чақиради:

— Руқия опа!

Бу — Зулфия эди. Руқия опа тўхтади.

— Қаёққа кетяпсиз?— дейди Зулфия илтижо билан унга боқиб.

— Шаҳарга тушиб чиқаман,— дейди Руқия опа Зулфиянинг қўлини қисиб.— Зулфия, дунёда ҳеч нарса енгиллик билан қўлга кирмайди. Лекин бундан чўчиш керак эмас. Курашиш керак. Ҳақмисан — ҳақлигинг учун кураш. Мен қишлоғимизда эскилик шунчалик кучлилигини билмаган эканман. Ҳали кўп ишлар қилиш керак экан. Шунинг учун шаҳарга тушиб чиқаман. Тушуняпсанми?

— Ҳа,— дейди секин Зулфия.

— Хафа бўлма. Ҳаммаси ўз қолипига тушади. Яқинда, жуда яқинда. Дадил бўл. Собир яхши йигит. Дўстлигингни йўқотма. Қани, менга қара-чи! Нега йиғлаяпсан? Қап-катта қиз, уят!

— Йиғлаётганим йўқ...— Зулфия жилмайишга интилади.

Катта кўчада, улардан ўн қадамча нарида автобус келиб тўхтади.

Руқия опа Зулфиянинг пешонасидан ўпади.

— Гапларимни эшитдингми?

Зулфия бошини қимирлатади.

— Хайр.

Автобус жилади. У ғойиб бўлгунча Зулфия қараб туради, кейин битта-битта юриб орқасига қайтади.

* * *

Зулфияларнинг ҳовлиси. Кундуз куни. Зулфия киради.

— Сувинг қайнади,— дейди супада қийма қилаётган Аълобуш хола.— Қаёқда юрибсан?

Зулфия жавоб бермай айвонга кўтарилади.

— Худо-ей!— дейди Аълобуш хола.— Қандай кунга қолди бошим?

У яна ўзича нималарнидир пичирлайди, қўлидаги гўшт тушиб кетади. Олиб пуфлайди-да, тахтакачга қўяди.

— Йигит ўлгур, йигит ўлгур, боламни гангитиб қўйдинг?

Бошини пешонабоғ билан танғиган ва бир бўғча кир кўтарган Зулфия чиқади. У водопровод ёнига бориб жомашовга кирни солади-да, ўчоқ бошидан сув олиб келади.

— Болам,— дейди Аълобуш хола,— дадангга мунча тумшайма. Бечора ўзини йўқотиб қўйди. Кечалари алаҳлаб чиқади. Ҳали келганида салом бериб, кечирим сўра. Уят бўлади бундай юришинг.

Зулфия жавоб бермайди.

— Нега индамайсан? Тилингни еб қўйганмисан?!

— Нима дей?— бошини кўтаради Зулфия.

— Дард де!— зарда қилади Аълобуш хола.— Қилғиликни қилиб қўйиб, нима дей, дейди-я, тагин! Кўча-кўй-да бошимни кўтаролмай қолдим. Кеча Ойниса холангникида ифторда ер ёрилмади — мен кирмадим, гап-сўздан.

— Ойи!

— Нима, ойи?!— ўрнидан туриб, ўчоқ бошига юради Аълобуш хола.— Ойинг ўлсин бу кунидан...

Шу пайт Замира югуриб киради. Аълобуш хола унинг олдида гапиргиси келмайди. Замира Зулфиянинг олдида боради.

— Собирни... Собирни...— дейди у пичирлаб,— мактабдан ҳайдашди!

— Нима?!

Зулфиянинг қўлидаги ғижимланган кир шалоп этиб жомашовга тушади.

— Буйруқ осиглиқ турипти.

Зулфия шошиб ўрнидан туради. Пешонабоғини ечиб, қўлларини артади, кейин эшикка югуради. Замира унинг кетидан чопади.

— Қаёққа?— қичқиради Аълобуш хола.

Ҳеч ким унга жавоб бермайди.

* * *

Кўча. Зулфия бор кучини тўплаб чопиб бормоқда. Пешонабоғи судралиб кетяпти. Уни бир аёл кўриб, бошини қимирлатиб қўяди ачиниб.

* * *

Олмазор этаги. Қундуз кун. Собир дарёнинг лабида ўтирибди. У ниҳоятда хомуш. Директорнинг буй-

руғидан у хабардор. Жимирлаб оқаётган сувдан кўзини узмай, нималарнидир ўйларди. Аҳён-аҳёнда сувга тош отиб қўяди.

Олисдан олма шохларини қайириб, устига тўкилган довуччаларга парво қилмай ҳовлиқиб келаётган Зулфия кўринади. У Собирни кўриб, қадамини тезлатади. Шохларнинг шитирлаши, оёқ говушларини эшитса ҳам, Собир эътибор бермайди, у ўзи билан ўзи овера.

Зулфия унинг олдига келади.

— Собир!..

Собир унга истар-истамас қарайди, унинг оёғи остидан тош олиб дарёга отади. Ҳеч нарса демайди.

— Собир, биламан, сенга қийин бўлди. Бунинг ҳаммасига мен айбдор.

Зулфия унинг ёнига чўккалайди, елкасига қўлини қўяди. Собир парво қилмайди.

— Бунчалик бўлади деб ўйламаган эдим. Мени кечир.

Собир жавоб бермайди, оғир хўрсилади. Қўлига янги тош олиб, дарёга отмоқчи бўлади, кейин нимадир миясига келиб, шундай ёнига ташлайди.

— Энди нима қиламан?

Бу саволни у Зулфияга бердими ё ўзигами, дарёга термилиб турган кўзларидан билиб бўлмайди. Унинг бутун вужудидан, саволидан журъатсизлик сезилиб турарди. Буни Зулфия кўради ва юпатишга ҳаракат қилади.

— Ўзингни қийнама, Собир. Балки шунчаки қўрқитишдир бу? Кейин яна қабул қилишар?

— Қабул қилишмайди.

— Ундай бўлса, биласанми...— Зулфия бир дақиқа ўйланади. Кейин кўзлари чўғдек порлаб, дейди:— Ундай бўлса, кел, қочамиз қишлоқдан!

— Нима?!— ҳайрат билан дейди Собир.

— Ҳа, қочамиз. Биласанми, анчадан бери шуни ўйлаб юрувдим ўзи. Шаҳарга борамиз. Шаҳарда сенинг қариндошларинг кўп. Мен ҳам бирон жой топаман. Қийналиб қолсак, ишлаймиз. Кечки мактабга ўтамиз. Бўптими?

Собир жавоб бермайди.

— Нега индамайсан?

Зулфия унинг енгидан тортади. Собир киноя билан кулиб:

— Эсингни едингми? Мен қандай кетаман? Ойим-чи?

— Кейин чақириб оламиз!— ишонч билан дейди Зулфия.— Кел, кетайлик.

— Боролмайман.

— Бормайман, деяқол,— хўрсинади Зулфия.

— Ҳа, бормайман! — зарда қилади Собир.— Мунча менга ёпишмасанг?! Ахир сени деб, мени ҳайдашди.

— Собир!

— Нима Собир? Жонимга тегдинг!

— Нима?!— Зулфия бирдан бўшашиб кетади. Кўзлари тинади, қўллари шалвираб тиззасига тушади. Уртага оғир жимлик чўкади. Бир маҳал Зулфия қаддини ростлайди ва ғазаб билан дейди:

— Кет бу ердан!

— Зулфия,— секин дейди Собир.

— Кет, деяпман!

Собир унга бирпас тикилиб туради, кейин елкалари-ни қисиб ўрнидан туради. Дарё лабидан кета бошлайди. Зулфиянинг кўзлари сувда, аммо ҳеч нарса кўрмайди. Бирдан у чўчиб тушади, сакраб ўрнидан туради.

— Собир!!

Аммо анчагина узоқлашиб қолган Собир ё уни эшитмайди, ё ўзини эшитмаганга солади. Бирпасда бўшашиб, рангида ранг қолмаган Зулфия қўлларини қовуштирганча уйи томон қадам ташлайди. Енгил шамол туриб, у унутиб қолдирган дуррасини бир-икки юмалатади-да, дарёга ташлайди. Сув уни қалқита-қалқита оқизиб кетади.

* * *

Зулфияларнинг уйи. Кундуз куни. Зулфия кир ювмоқда. Аммо қўлларида мадор қолмаган, ҳаракатлари жонсиз. Кўзлари бир нуқтага қадалган. Унга энди ҳеч нарсанинг қизиги қолмагандай.

Айвондан оқ дока рўмолини бошига ташлаб Аълобуш хола тушади. Қўлида катта тугун. Қизини кўриб, сўрайди:

— Нима балога югуриб кетдиларинг?

Зулфия уни эшитмайди.

— Шаҳодат опоқингникига ифторга кетяпман. Ифторлар ҳам ўлсин, жонга тегди. Овқатинг қозонда. Даданг ҳам ўша ёқдалар. Эшикни танбалаб ўтиргин.

Зулфия жавоб бермайди. Аълобуш хола унга қараб бир «уҳ» тортади-да, чиқиб кетади. Зулфия қарамайди ҳам. Жомашовдан бир нарсани тортиб сиқади, кир қўлида ғижимлигича қолади. Унинг хаёлига бир нарса келади, кўзлари бир зум ўйнаб кетади, кир қўлидан сирғалиб яна жомашовга тушади. Зулфия ҳовлининг орқасига қараб юради. Ҳовли колхоз ерига тутшиб кетган. Фақат пастак деворгина ажратиб турибди. Зулфия деворнинг ўпирилган жойидан ўтиб, олисда жи-мирлаб турган дарё томон юради.

Қоронғи туша бошлайди. Осмонда битта-яримта юлдуз ҳам кўринади. Дарё томонда эса сўнаётган қуёшнинг кичкина ёйигина яллиғланиб турибди.

Зулфия борган сари қадамини тезлатмоқда. Олисда олмазор кўринади. Унинг этагида, дарё лабида бир нарса қорайиб турибди. Уни кўриши билан Зулфия югуради.

— Собир!

Аммо қора нарса қимир этмайди. Зулфия ҳансираб етиб келади. Қорайиб турган нарса эчки экан. Зулфия келиши билан у бошини кўтариб қочади. Собир йўқ. Зулфия боягина Собир билан ўтирган жойга секин тиззаларини қўяди. Кўзларида ёш ялтирайди. Бирпас сувга термилиб туриб дарё ёқасидан орқасига қайтади. Ҳаммаёқ жимжит. Қоронғи. Кўршапалаклар учиб юрибди. Биттаси чийиллаб шундай Зулфиянинг олдидан ўтиб кетади. Зулфия чўчиб, тисарилади. Яна ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолади.

* * *

Зулфияларнинг уйи. Кечқурун. Зулфия супанинг зиҳида омонатгина ўтиради. Кейин, ўчоқ бошига бориб, қозондан овқатини олади, яна жойига келиб ўтиради. Қосани очиб, ошдан чимдилайди. Аммо ютолмайди. Қулоғи тагида Собирнинг овози жаранглаб кетади:

— Мунча менга ёлишмасанг! Ахир сени деб, мени ҳайдашди. Жонимга тегдинг!

Зулфия атрофга аланглайди. Ҳамма нарсадан, ҳамма ёқдан Собирнинг бу сўзлари акс-садо бера бошлайди.

— Жонимга тегдинг! Жонимга тегдинг! Жонимга тегдинг!!!

Зулфия қулоқларини беркитади. Аммо фойда бер-

майди. Аксинча, овозлар кучаяди. Айвоннинг катак-катак ойналаридан ҳар хил башаралар мўралай бошлайди.

— Узи келяпти!— дейди бир аёл башара.

— Вой, шарманда!— дейди иккинчи ойнадан иккинчи бир башара.

— Қалай, яхши бўларканми?— дейди гажакдор бир аёл башара ҳиринг-ҳиринг кулиб, учинчи ойнадан.

— Лаънати!— дейди бир ойнадан отасининг башараси.

Яна бир ойнадан мўйловдор бир эркак фаҳшона кулади. Бу кулгига гаплар аралашиб, айвон ойналари айлана бошлайди. Кулгилар зўрайиб, қулоқни кар қилгудек бўлади.

Зулфия чидолмайди, қичқириб юборади ва ҳовлининг орқа томонига югуради.

* * *

Қишлоқ кўчаси. Кечқурун. Собир икки тавақали эшик олдида тўхтади. Бу, директорнинг уйи. Уйнинг кўчага қараган деразаларидан ёруғ тушиб турибди. Собир кўчанинг ўртасига ўтиб, деразага қарайди. Директорнинг боши кўринади. Кейин ғойиб бўлади. Собир иккиланиб туриб қолади ва беихтиёр орқасига ўгирилади. Директорнинг уйига қарама-қарши тушган уйнинг эшиги очиқ. Кўча олдида катта лампочка ёниб турибди. Ҳовлида катта, узун тахта сўри. Сўрида қатор эркаклар ўтиришибди. Йўлакда иккита самовар буғ чиқариб қайнаб турибди.

Собир директорнинг эшиги олдида келади ва яна туриб қолади. Киришга журъат қилолмайди. Шу пайт уни кимдир чақиради.

— Ҳой бола, бу ёққа кел!

Собир орқасига ўгирилади. Рўпарадаги эшик олдида бир чол турарди.

— Қарашвор.

Собир беихтиёр боради. Бу — қоровул чол.

— Ие, сенмисан? Танимадим. Манави лаганларни кўтаришвор.

Чол кулади.

— Лўлининг эшагини суғору пулини ол.

Улар: чол олдинда, Собир унинг кетидан даста-даста лаган кўтариб ифтор бўлаётган ҳовлига киришади. Ифтор авжида. Қаравотда ўтирганларнинг ҳаммаси

бошини қуйи солиб олган. Қўллари қовуштирилган. Булар орасида Деҳқонбой ота ҳам бор. Абулқосим домла қироат билан қуръон ўқияпти. Деҳқонбой ота домла ҳар пауза қилганида, тебраниб, «ё олло, ё олло» деб кўяди.

Ҳовлининг орқасидаги уйнинг ичида хотинлар ивирсиб юришибди.

Домланинг овози гоҳ кучаяди, гоҳ пасаяди. Шу пасайган пайтда «ё олло!» деб юборади кимдир баланд овозда. Собир сесканиб кетади.

— Эсини еганми бу?!— дейди жаҳл билан қоровул чол, тик туриб хўр-хўр чой ичаркан.

Шу маҳал ҳовлиққанча Рустам югуриб келади. Унинг кўзларида ваҳима. У эшикдан кириши билан, бақиради:

— Зулфия опам! Зулфия опам!

У гапиролмай йиғлаб юборади. Қоровул чолнинг кўлидаги пиёла ерга тушиб синади. Собир қотиб қолади.

— Тузукроқ гапирсанг-чи!— ўшқиради қоровул чол болага.

— Ҳовлида... ҳовлида Зулфия опам...

У гапиролмайди. Одамларнинг кўпи сапчиб ўринларидан туришади. Деҳқонбой ота ҳаммага олазарак бўлиб қарайди. Кейин:

— Зулфия?— дейди ўзига ишонмай.— Унга нима қилди?!

У сакраб каравотдан тушиб, одамларнинг кетидан югуради. Собир ҳам шу томонга чопади.

Одамлар Зулфияларнинг уйига етиб келишганда, бир тўда кишилар ҳовлида доира бўлиб туришарди. Деҳқонбой ота уларни туртиб, ўртага ўтади ва бирдан додлаб юборади:

— Зулфия! Болагинам!!!

Кўчани бошига кўтариб келаётган Аълобуш хола-нинг овози эшитилади:

— Бола-ем-м, боле-м! Ёлғизим бола-ем-м, ёлғизим боле-м!

У йиғламасди, йиғлолмасди. Сочлари тўзғиб кетган. Рўмоли ер супурарди. Ҳовлига кириб, тўданинг ичига ўзини ташлайди. Бир маҳал унинг юракларни ларзага солувчи қичқириви эшитилади:

— Войдод! Болажоним, войдод!!!

Тўда орасидан Собир, кетидан Замира чиқишади. Замиранинг кўзлари жиққа ёш. Улар битта-битта юриб

эшик оғзига келишади. Шу пайт кўчанинг нариги бетида турган домлани Замира кўриб қолади. Ғазаб билан унинг олдига боради. Юзига бир шапалоқ туширади.

— Қотил!

Домла тисарилади. Бир нарса демоқчи бўлади, аммо деёлмайди. Замира яна ҳовлига кириб кетади. Собир эшик олдида турибди. Ҳамма ёқни йиғи овози тутиб кетган. У йиғламайди, ўзини йўқотиб қўйган. Бир маҳал нимадир фикридан ўтади, қўллари мушт бўлиб тўгилади. Кейин, йўлга тушади. У кўчанинг ўртасидан юриб бораркан, тошларга қоқилади, бутун вужудини титроқ босади, аммо борган сари қадамини тезлатади.

— Ҳой, нима қилибди?!— дейди бир кампир уйдан чиқиб.

Собир уни эшитмайди. Кампир қилтиллаб турганига қарамай, лапанглаб, Зулфияларнинг уйи томон югуради.

Собир директорнинг эшиги олдида тўхтайди. Бир тепиб уни очади. Уйга кўтарилади.

Директор хотини билан овқат ичиб ўтирарди. Собирнинг авзойини кўриб, қўрқиб кетади. Қўлидаги қошиқ оғзига олиб борилганича қолади. Хотинининг кўзлари пирпирай бошлайди. Собир стол олдига келади-ю, директорга нафрат билан тикилганича туриб қолади. Директор ўзини босиб олиб, жилмайишга интилади.

— Кел, кел, Собир... ўтир...

Бу гап Собирга далда бўлади.

— Қотил!— дейди у тишларини ғижирлатиб.

— Нима деяпсан, ўзи? Эсингни едингми?

— Қотил!

Собир шундай деб, стол устида турган пичоқни даст кўтаради.

— Войдод!— қичқириб юборади директорнинг хотини ва орқасига ўзини ташлаб, йиқилиб тушади.

Собир унга эътибор бермайди. Пичоқни боши устида ушлаганча директор томонга юра бошлайди.

— Нима қияпсан ўзи? Собир, ўғлим!

Директор шундай деб ўрнидан туради ва тисарила бошлайди.

— Қотил!— қайтаради яна Собир.

— Войдод! Улдириб қўяди, войдод!— директорнинг хотини эмаклаб эшик томонга юради.

— Судга бераман, бола! Нима қияпсан?!

Директор тисарилишда давом этади. Тирсаги буфетнинг ойнасига тегиб, ойна синади, рюмкалар ерга тушиб чил-чил бўлади, буфетнинг устидаги самовар директорнинг бошига тушади, аммо у ҳамон тисарилишда давом этади. Собир борган сари унга яқинлашди.

Кўчадан директор хотинининг чинқириви эшитилади.

— Одамлар! Войдод! Собир эримни ўлдирвотти! Войдод!

Бирпасда одамлар келишади. Қаёқдандир милиционер ҳам пайдо бўлиб қолади. У Собирнинг қўлини қайириб пичоқни олади. Одамлар уни маҳкам ушлаб олишади. Директор Собирга яқинлашади.

— Аҳмоқ! Безори! Судга бераман сени!

Собир уни тепади. Директор букчайиб қолади.

Собирнинг қўлларини қайириб олиб чиқиб кетишади.

* * *

Зулфияларнинг уйи. Кўча эшик олдида уч-тўртта эркак турибди. Қоровул чол билан Маҳмуд ҳам шу ерда. Ичкарида, йўлакнинг бошидаги айвонга олиб чиқадиган зинада қўлларини қовуштириб Деҳқонбой ота ўтирибди. Ҳовли томондан аёлларнинг товушлари эшитилмоқда: зикир тушишяпти.

— Бундан қирқ йил олдин, йигирма олтига кирганимда.— дейди қоровул чол Деҳқонбой отадан кўз узмай.— бундайларни отиб ташлардим. Босмачилар!

У шундай деб, кетади. Маҳмуд ҳовлига бир дам тикилганича қолади, кейин уни титроқ босади, битта-битта тисарилиб, ғойиб бўлади. Ҳовлида эса зикир кучаяди. Отин ойи нимадир ўқияпти. Унинг атрофида беш-олти аёл қўлларини ёйиб, «ҳа-ҳу! Ҳа-ҳу!»— деганича, зикир тушмоқда. Супада Аълобуш хола ҳушидан кетиб ётибди. Ёш бир жувон уни елпияпти. Деҳқонбой отанинг кўзлари бир нуқтага қадалган. У ҳеч нарсани кўрмайди, эшитмайди, зикир борган сари зўраяди. Баъзи аёлларнинг оғзидан кўпик чиқади, баъзилари сочлари тўзғиган ҳолда ҳансираб, «ҳа-ҳу! Ҳа-ҳу!» дейишда давом этадилар. Отин ойнанинг овози борган сайин кучаяди, охири унинг овози ҳаммаёқни тутиб кетади. Аёлларнинг ҳаракати тезлашади. Бу манзара ниҳоят шундай бир даҳшатли тус оладики, зикир ту-

шаётганларнинг ўзлари ҳам нима қилаётганларини билмай қоладилар.

— Бўлди!!!— бирдан қичқириб ўрнидан туриб кетади Деҳқонбой ота.— Бўлди! Йўқолларинг ҳамманг! Йўқолларинг!!!

У шундай деб ҳовлини айлана бошлайди. Унинг важоҳатидан кўрқиб, аёллар тўхтайдилар, ҳар бири ҳар чеккага қочади.

— Аблахлар! Гийбатчилар!

Деҳқонбой ота қўлини мушт қилганича кўчага чиқади. Кўчанинг ўртасида бирпас туриб қолади. Кейин: «Зулфия, Болам! Болагинам!»— деб ўкириб, «Тез ёрдам» машинаси кетган томонга югуради. Ярим йўлга бориб йиқилади ва ердан бағрини кўтармай, йиғлаб юборади.

* * *

Горком секретарининг кабинети. Руқия опа стол ёнидаги креслода ўтириб, папирос тутатмоқда. Кулдон папирос қолдиқларига тўлиб кетган. Афтидан, анчадан бери Руқия опа шу ердага ўхшайди. Горком секретари дераза ёнида қўлларини орқасига қилиб турибди. Кўзлари ташқарида. Ташқарида эса ёз, ҳаво очик, дарахтлар кўм-кўк...

Горком секретари оғир хўрсиниб, Руқия опага ўгирилади.

— Афтидан биз ҳали ҳам планлар, процентлар орқасида нималар бўлаётганини яхши билмаймиз. Ҳали кўп иш қилишимиз керак, кўп.

— Ҳа,— унинг гапига қўшилди Руқия опа.

— Демак, мактабни қабул қилиб олдингиз?

— Олдим. Фақат илтимосларимни бажаришга ёрдам беринг.

— Ҳаммасини қиламиз, ҳаммасини. Хотиржам бўлинг.

Руқия опа ўрнидан туради.

— Хўп, менга рухсат энди.

— Боринг,— дейди горком секретари унга қўлини чўзиб.— Ишингизга муваффақият тилайман.

— Раҳмат.

Руқия опа чиқиб кетади.

Қасалхона. Кундуз куни. Коридордан икки киши бор-япти. Булар Руқия опа билан Собир. Собир халатни омонатгина елкасига ташлаб олган. Унинг юришидан иккиланиш сезилиб турибди. Бир палата олдида улар тўхтади.

— Шу ерда тур,— дейди Руқия опа.

Собир бошини иргатади. Руқия опа ичкарига киради.

Палата. Қаравотда Зулфия ётибди. Руқия опани кўриб у бошини кўтарди.

— Жинни қиз!..— Руқия опа уни қучоқлайди.— Сендан шуни кутмаган эдим.

— Руқия опа!..— Зулфия йиғлаб юборади.

— Шунчалик бўшмидинг?

— Кечиринг мени...

— Йиғлама, қўй...

Руқия опа унинг пешонасидан, бошидан силайди.

— Зулфия?

Зулфия секин ўқитувчисига қарайди.

— Яна... яна бир одам сени кўргани келган.

— Ким?

— Собир.

— Йўқ! Йўқ!— Зулфия кўрпани юзига тортади.

— Ўзинг биласан,— дейди босиқлик билан Руқия опа.— Кўргинг келмаса, кўрма. Лекин... лекин унда айб йўқ. Уни ҳам эзишган. У сени жуда яхши кўради. Шу ердалигингдан бери касалхона эшигидан кетмайди. Тагин ўзинг биласан. Чақирайми?

Зулфия секин кўзларини юмади.

— Собир!— чақиради Руқия опа эшикни очиб. Ичкарига Собир киради. У изтиробда, лекин кўзларида севинч учқунлари сезилиб турибди. У каравот ёнига келади.

— Зулфия,— дейди секин.

Зулфия оҳиста кўзларини очади. Руқия опа жилмайиб чиқиб кетади.

— Зулфия?

— Нима дейсан?— дейди Зулфия.

— Мени... мени кечир. Ҳамма айб менда. Бўшлик қилдим.

— Мен ҳам,— дейди Зулфия жиддий оҳангда.

— Кечир мени!..

Собир шундай деб чўкка тушади ва юзини кўрпага яширади. Зулфия индамайди. Унинг иккала кўзи жиққа ёш. Бу ҳам севинч, ҳам алам ёшлари эди...

Ширинсой. Кенг қишлоқ кўчаси. Кундуз куни. Кўчадан қишлоқ томон Руқия опа билан Собир юриб боришмоқда. Муюлишга етганда Руқия опа:

— Тўхта,— дейди.

Собир тўхтайдди. Ён кўчадан бир-бирларининг қўлларидан маҳкам ушлаб олишган боғча болалари чиқишади. Руқия опа билан Собир тисарилиб уларга йўл беришади. Болалар ўтиб кетишгунча Руқия опа уларга ҳавас ва севинч билан қараб туради. Утиб бўлишгач:

— Яхши-а?— дейди Собирга.

Собир жавоб бермайди. Унинг кўзи болаларда.

Улар кўздан ғойиб бўлгунча иккалови орқаларидан қараб қолишади.

1966 йил.